

There's no place like home...

'Een onderzoek naar de ervaringen van ongedocumenteerde migranten in Nederland bij de vrijwillige terugkeer naar hun thuisland'

Bachelorscriptie

Lianne van Rooijen

Studentnummer: 6292372/10002949

Algemene Sociale Wetenschappen

Universiteit van Amsterdam

Begeleider: Yatun Sastramidjaja

Tweede corrector: Judith van den Boogert

Datum: 19 februari 2014

Inhoudsopgave

	<u>Blz.</u>
1. Samenvatting	4
2. Introductie	5
3. Theoretisch kader	7
3.1. Migratie	7
3.1.1. Migratiefactoren	7
3.1.2. Het migratiebeleid in Europa	10
3.1.3. Het migratiebeleid in Nederland	13
3.2. Beloning met betrekking tot een duurzame terugkeer	15
3.2.1. Migratiecyclus	16
3.2.2. Ondersteuning en voorbereiding	17
3.2.3. Economische embeddedness	18
3.2.4. Sociale embeddedness	19
3.2.5. Psychosociale embeddedness	20
3.3. Samenvatting	21
4. Interdisciplinariteit	22
5. Probleemstelling	23
5.1. Doelstelling	23
5.2. Vraagstelling	24
5.3. Relevantie	26
5.4. Ethische verantwoording	27
6. Methodologie	29
6.1. Onderzoeksstrategie	29
6.2. Onderzoeksdesign	29
6.3. Onderzoeksinstrumenten	30
6.4. Operationalisering	31
6.5. Data verwerking en data-analyse	33
6.6. Respondentenwerving	33

7. Resultaten	34
7.1. Introductie Bridge to Better	34
7.2. Dataverzameling	35
7.3. De leefsituatie in het thuisland en de komst naar Nederland	38
7.4. De leefsituatie in Nederland en het besluit om terug te keren naar het thuisland	41
7.5. De voorbereiding op de terugkeer	46
7.6. De daadwerkelijke terugkeer en de leefsituatie in het thuisland	50
8. Conclusie	54
9. Discussie	59
10. Reflectie	61
11. Literatuurlijst	63
12. Bijlagen	65
12.1. Interviewvragen migranten	65
12.2. Interviewvragen hulpverleners Bridge to Better	66
12.3. Aantekeningen observaties	67
12.4. Brochure Bridge to Better	68
13. Transcripties interviews	69

1. Samenvatting

Dit onderzoek is een verzameling verhalen van vijf migranten die, op het moment van mijn onderzoek, in de voorbereidingsfase zitten van de vrijwillige terugkeer naar hun thuisland. Het is een kwalitatief onderzoek waar de verhalen van migranten centraal staan en de migratiecyclus de rode draad van mijn onderzoek is. Het doel is het onderzoeken van de ervaringen van ongedocumenteerde migranten in de verschillende fasen van de migratiecyclus bij de terugkeer naar hun thuisland. Er is data verzameld door middel van semi-gestructureerde interviews met vijf migranten en twee medewerkers van Bridge to Better, een Amsterdamse organisatie die ongedocumenteerde migranten ondersteunt bij de vrijwillige terugkeer naar hun thuisland. Ook zijn er participerende observaties gedaan door vrijwilligerswerk te doen bij de organisatie. De resultaten laten zien dat de geïnterviewde migranten op een gegeven moment een moeilijk leven hadden in Nederland, maar hun vertrek naar het thuisland bleven uitstellen in de hoop op een beter leven hier. Uiteindelijk heeft de ondersteuning van Bridge to Better ervoor gezorgd dat deze migranten beseften dat zij meer konden betekenen in hun eigen land en er vrijwillig voor kozen om terug te keren. Door middel van empowering, vaardigheden, computerles en het schrijven van een businessplan wordt deze migranten de kans gegeven om goed voorbereid terug te gaan, wat essentieel blijkt voor een 'geslaagde' terugkeer en de opbouw van een duurzame toekomst in hun thuisland.

2. Introductie

Last year, after 40 years, I returned to Afghanistan. I had such a strong hankering. In a way, you're happy when you reach the object of longing, regardless of whether it's a person or a country. At the same time, once I'd got off the aeroplane, I was struck by the poverty and the beggars. I felt like I was in a cloud, experiencing everything as if it was a bad dream. I was almost - like - paralysed... It was very sad to see the destroyed buildings, the misery, and I was unable to be happy. But at the same time I was so pleased about having been able to return again (migrant geciteerd in Braakman & Schlenkhoff, 2007, p. 18).

Elk jaar keren er vanuit Nederland duizenden migranten vrijwillig terug naar hun thuisland. Sinds 2000 heeft het IOM (Internationale Organisatie voor Migratie) ongeveer 32.000 migranten vanuit Nederland ondersteund met een vrijwillige terugkeer. Daarnaast zijn er nog eens duizenden andere migranten die zonder assistentie ervoor kiezen om terug te keren. Deze mensen zijn om allerlei redenen naar Nederland gekomen en hebben vaak het idee om hier voor korte tijd te blijven en vervolgens terug te keren naar hun thuisland. Het leven in Nederland is voor veel migranten, met name ongedocumenteerden, erg moeilijk en zij ervaren veel problemen in de maatschappij (Ciré, Vluchtelingenwerk Vlaanderen, 2010). Sommige migranten leven in isolement, hebben moeite met de taal, kunnen geen werk vinden, weten niet hoe ze toegang krijgen tot bepaalde voorzieningen enz. Ook hebben zij problemen met het krijgen van de juiste papieren waardoor zij soms gedwongen worden om illegaal te leven.

Voor velen wordt terugkeer slechts een mythe en zij blijven langer dan verwacht in Nederland (Ciré, Vluchtelingenwerk Vlaanderen, 2010). Velen kijken met nostalgie terug op het leven in hun thuisland en dromen van de dag dat zij ooit terug zullen keren. Maar, zoals blijkt uit bovenstaand citaat uit het onderzoek van Braakman en Schlenkhoff (2007), zijn deze verwachtingen niet altijd realistisch. In de tijd dat men in Nederland verbleef is er vaak veel veranderd in het thuisland en zij zelf zijn ook niet meer hetzelfde als toen ze het thuisland verlieten. Gevoelens van *belonging* spelen een grote rol en men vraagt zich vaak af waar men thuishoort.

Ondanks inspanningen van verschillende organisaties om migranten zo goed mogelijk voor te bereiden op hun terugkeer, blijken veel teruggekeerde migranten problemen te ervaren in het thuisland. De overheid ziet terugkeer als de beste oplossing op het 'migrantenprobleem', maar het is de vraag of dit echt zo is (Lietaert et al, 2013). Het vreemdelingenbeleid is namelijk gericht op het zoveel mogelijk voorkomen dat mensen zich in Nederland vestigen; het is dus de vraag of terugkeer niet slechts een middel is van de overheid om zoveel mogelijk mensen weg te sturen zodat zij hier geen verantwoordelijkheid meer voor hoeven te dragen. (Hayhock, 2010). Er wordt vanuit gegaan dat terugkeer gelijk staat aan thuiskomen, maar wat betekent het eigenlijk om terug te keren en in hoeverre is dat een nieuwe start in plaats van een terugkeer naar een geïdealiseerd verleden (Hammond, 1999)?

Er lijkt dus discussie te zijn over de vraag of vrijwillige terugkeer een duurzame oplossing is op het 'migratieprobleem'. Om meer inzicht te krijgen in deze discussie zal dit onderzoek zich richten op de verhalen van migranten zelf om te achterhalen op basis van welke overwegingen, voortkomend uit hun migratie ervaringen, het besluit tot terugkeer is genomen en hoe zij het proces van terugkeer

ervaren. Dit is nuttig omdat de literatuur over dit onderwerp veelal is geschreven vanuit het perspectief van de overheid of hulporganisaties en veel minder vanuit het perspectief van de ongedocumenteerde migrant zelf (Lietaert et al, 2013). Er zal uitsluitend worden gericht op ongedocumenteerde migranten en er zal gebruik worden gemaakt van deze term in plaats van 'illegale migrant'. 'Illegaal' is een term die wordt gebruikt voor migranten die door de staat zijn bestempeld als 'illegaal', terwijl in de meeste landen (waaronder Nederland) iemand niet strafbaar is als hij/zij geen geldige verblijfsdocumenten heeft. Men begaat zonder verblijfsdocumenten dus geen criminele daad en kan niet strafrechtelijk vervolgd worden. Het verblijf kan wel illegaal zijn, maar een mens kan dit nooit zijn. Om die reden wordt er in mijn scriptie de term 'ongedocumenteerde migrant' gebruikt omdat dit passender en minder stigmatiserend is (Picum, 2012).

Dit onderzoek zal kwalitatief zijn; door middel van diepte interviews en lifestories van ongedocumenteerde migranten wordt getracht om meer te weten te komen over hun leefsituatie in het thuisland, de motivaties om naar Nederland te komen, de leefsituatie in Nederland, de motivatie om terug te keren naar het thuisland, de voorbereiding op de terugkeer en de daadwerkelijke terugkeer. Er zullen respondenten worden geïnterviewd die zich in verschillende fasen van de migratiecyclus bevinden om zo een beter beeld te krijgen van de ervaringen in de verschillende fasen. Deze ervaringen hebben namelijk grote invloed op het verloop en de ervaring van de terugkeer. De organisatie 'Brigde to Better' in Amsterdam houdt zich bezig met het ondersteunen van ongedocumenteerde migranten bij terugkeer en organiseert verschillende trainingen. Ik zal deze trainingen bijwonen en contact zoeken met migranten om hen toestemming te vragen om een diepte-interview af te nemen en hun lifestories te analyseren. Via de organisatie hoop ik emailcontact te kunnen leggen met migranten die al zijn teruggekeerd zodat ik kan vragen hoe het leven in het thuisland bevalt. Door het vrijwilligerswerk wat ik bij de organisatie ga doen zal ik bovendien veel informatie kunnen verzamelen door observaties.

Door aandacht te besteden aan dit onderwerp wordt er getracht te achterhalen in hoeverre verschillende factoren, zoals de migratiecyclus en gevoelens van belonging, het besluit tot terugkeer en de ervaring van terugkeer zelf beïnvloeden. Zo kan er hopelijk een bijdrage worden geleverd aan het verbeteren van de begeleiding bij terugkeer van migranten naar hun thuisland.

3. Theoretisch kader

In dit theoretisch kader zullen de hoofdconcepten ‘migratie’ en ‘belonging’ besproken worden omdat zij sterk met elkaar verbonden zijn en erg bruikbaar in het verklaren van terugkeermigratie als onderdeel van de migratiecyclus. De reden dat iemand wilt migreren, kan ontstaan uit een gevoel ergens niet meer thuis te horen en/of de verwachting elders beter in staat te zijn om levensdoelen te realiseren. Gevoelens van ‘belonging’ spelen een grote rol in zowel de redenen tot het verlaten van het thuisland, de leefsituatie in Nederland, het besluit tot terugkeer naar het thuisland en de daadwerkelijke terugkeer. Door te kijken naar de bestaande literatuur over de twee concepten kan er een theoretische achtergrond worden geschetst die nodig zal zijn om de hoofdvraag in dit onderzoek te kunnen beantwoorden.

3.1 Migratie

Dagelijks bewegen duizenden mensen zich over de aardbol en verhuizen naar andere dorpen, steden, landen en continenten. Al eeuwen lang migreren mensen om verschillende redenen, voor verschillende tijdsduur, alleen of met een groep, vrijwillig of onvrijwillig, met het vliegtuig of te voet enz. Migratie wordt door het IOM aangeduid als een verhuizing van een persoon of een groep mensen, zowel internationaal als binnen een staat. Het gaat om een populatie stroom en bevat alle soorten bewegingen van mensen, ongeacht de duur, samenstelling en oorzaken. Het gaat om de migratie van vluchtelingen, ontheemden, economische migranten en personen die migreren voor andere redenen, zoals familie hereniging (IOM, 2013). Wereldwijd zijn er, volgens het IOM, naar schatting 214 miljoen migranten, wat betekent dat 1 op de 33 mensen een migrant is. Er bestaat geen universele definitie van een ‘migrant’, maar de VN (Verenigde Naties) definieert een migrant als een individu die meer dan een jaar in het buitenland verblijft, ongeacht of dit regulier of irregulier is. Mensen die korter dan deze periode in het buitenland verblijven, zoals toeristen en zakenmensen, worden geen migranten genoemd. De term is verwarrend, want er bestaan ook seizoensmigranten die voor een kortere periode dan een jaar naar het buitenland gaan om te werken (IOM Website, 2013). Bovendien is ‘migrant’ een overkoepelende term voor zowel emigranten als immigranten, dus voor zowel mensen die het land verlaten als het land binnenkomen.

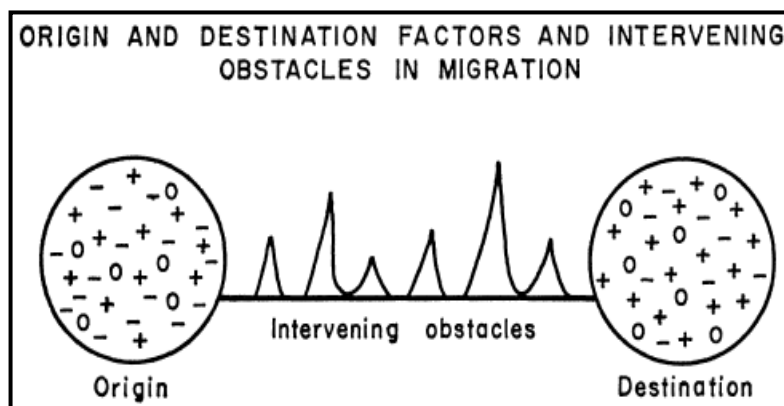
Er zijn vele vormen van migratie; sommige mensen vluchten voor oorlog of voor milieurampen, anderen gaan studeren of werken in het buitenland, anderen gaan op zoek naar welvaart of volgen hun familie en vrienden naar een ander land. In dit onderzoek zal worden gekeken naar internationale migratie, dus van het ene naar het andere land.

3.1.1 Theorieën over migratiefactoren

Migratie is een complex thema en vele factoren kunnen ervoor zorgen dat iemand wilt verhuizen, maar meestal gebeurt dit door een zoektocht naar meer welvaart, meer geluk en een beter welzijn (IOM, 2013). Er zijn verschillende theorieën die migratie proberen te verklaren en een voorbeeld hiervan is de

neoklassieke migratie theorie (Harris & Todaro, 1970, aangehaald in de Haas & Fokkema, 2011). In de theorie wordt migratie gezien als een poging waarbij individuen verhuizen naar een plek waar ze meer productief kunnen zijn zodat zij hun nut maximaliseren. Op die manier wordt er alles aan gedaan om hun welzijn (en dat van hun familie) te verbeteren en migratie wordt als een investering in menselijk kapitaal gezien (de Haas & Fokkema, 2011). Verwachtingen spelen een grote rol in deze beslissing, aangezien men een afweging maakt tussen de tevredenheid met de huidige woonplaats en de te verwachten tevredenheid elders (Kley, 2010). De Jong (2000) beschrijft verwachtingen als het vooruit kijken en anticiperen op de toekomst door het proces van het evalueren van toekomstige resultaten van alternatieve beslissingen. Uit deze verwachtingen ontstaan intenties die uiteindelijk zorgen voor het daadwerkelijke gedrag. Intenties zijn dus het product van de verwachting dat men bepaalde doelen zal bereiken door bepaald gedrag (het migreren). Hoewel het daadwerkelijke gedrag afhankelijk is van verschillende factoren, zal men uiteindelijk kiezen voor de situatie waar de verwachtingen van het gewenste doel het hoogst zijn (Kley, 2010). Alle kosten en baten worden dus meegewogen in de beslissing om te migreren.

In de literatuur worden de afwegingen om te migreren vaak verklaard door middel van push en pull factoren. Push factoren zijn negatieve factoren die ervoor zorgen dat iemand zich niet thuis voelt in een bepaalde plaats en weg wil. Pull factoren zijn positieve factoren die ervoor zorgen dat iemand zich aangetrokken voelt tot een plaats (Lee, 1966). Er bestaan zowel push- als pullfactoren voor het land van herkomst en voor het land waar degene heen wilt migreren (vestigingsland). Bovendien spelen tussenliggende obstakels en persoonlijke factoren ook een rol in de besluitvorming tot migratie.

Figuur 1 - Push- en pulltheorie migratie (Lee, 1966)

De + tekens zijn de pullfactoren in zowel het land van herkomst als het vestigingsland. De - tekens zijn de pushfactoren. De 0's betekenen factoren waar mensen onverschillig tegenaan kijken en die dus geen invloed hebben op het besluit tot migratie. Om van het land van herkomst naar het vestigingsland te migreren zal men tussenliggende obstakels moeten overwinnen.

Het is belangrijk om te vermelden dat push- en pullfactoren voor iedere migrant iets anders betekenen, aangezien een pushfactor voor de één een pullfactor voor de ander kan zijn. De kennis over het land van herkomst zal echter veel exacter en vollediger zijn doordat men daar voor een lange tijd

leeft, terwijl de kennis over het vestigingsland slechts gebaseerd is op informatie, waar men soms pas volledige toegang tot heeft als men zelf in het land leeft (Lee, 1966).

Volgens de theorie wordt migratie verklaard door een combinatie van positieve en negatieve factoren, zoals te zien is in figuur 1. Migratie vindt alleen plaats als de pushfactoren (min de aftrek van de pullfactoren) groter zijn in een andere plaats dan de huidige woonplaats (land van herkomst). Maar dit betekent niet dat migratie als een simpele rekensom van plussen en minnen kan worden gezien, want tussenliggende obstakels spelen een grote rol. Voorbeelden hiervan zijn de afstand, de kosten van migratie, het krijgen van de juiste papieren, immigratiewetten, toegangscontroles etc. (Lee, 1966). Voor sommigen is de invloed van deze tussenliggende obstakels op het besluit tot migratie erg klein en zij kunnen deze obstakels zonder al te veel complicaties overwinnen. Voor anderen zullen deze obstakels een reden zijn om niet te migreren. Bovendien spelen persoonlijke factoren een rol; sommige mensen houden van verandering en zullen er niet al te lang en rationeel over nadenken maar volgen meer hun gevoel. Anderen maken een rationele beslissing en willen eerst alles weten over het vestigingsland. Persoonlijke intelligentie, bewustzijn van de omstandigheden ergens anders, informatiebronnen en persoonlijke contacten hebben invloed op het besluitproces (Lee, 1966).

Push factoren	Pull factoren
Economische factoren: hoge werkloosheid, laag inkomen	Economische factoren: Kans op werk
Ecologische factoren zoals verwoestijning, droogte, overstroming, hongersnood	Ecologische factoren: aantrekkelijk klimaat, vruchtbare grond,
Politieke factoren: politieke angst, dictatuur	Politieke vrijheid
Sociale factoren: familie en vrienden migreren, schaamte na een criminele daad	Sociale factoren: familie en vrienden
Religieuze factoren: discriminatie	Religieuze vrijheid
Overige factoren: oorlog, slechte voorzieningen, slechte infrastructuur, slechte gezondheidszorg, slechte huisvesting	Overige factoren: veiligheid, betere voorzieningen, betere infrastructuur, betere gezondheidszorg, betere huisvesting,

Figuur 2 - Voorbeelden van push- en pullfactoren (eigen tabel)

De theorie van push en pullfactoren werkt verschillend uit per individu en daarom is het lastig om generaliserende uitspraken te doen over de besluitvorming tot migratie. Bovendien wordt er in het model van Lee (1966) vanuit gegaan dat mensen de mogelijkheid hebben om zelf een besluit te maken om te migreren, terwijl dit niet altijd het geval is. Vele mensen moeten halsoverkop vluchten voor oorlog, worden slachtoffer van mensenhandel, worden uit een land gezet omdat ze niet de juiste papieren hebben enz. Bovendien hebben kinderen weinig inspraak omdat ze door hun ouders meegenomen worden naar andere plaatsen (Bogue, 2010).

De levensfase van iemand beïnvloedt ook de besluitvorming van migratie; het varieert naarmate men in een andere fase van zijn/haar leven zit (Kley, 2010). De reden tot migratie ontstaat vaak door de perceptie dat het makkelijker is om bepaalde levensdoelen te behalen op een andere plaats dan de plek waar men op dat moment leeft. De levensdoelen waar men naar streeft en de levensgebeurtenissen

hangen samen met bepaalde fasen in het leven. In het onderzoek van Kley (2010) worden drie fasen in het leven onderscheiden; vroege volwassenheid (jonge volwassenen tussen 18-29 jaar zonder kinderen), de familiefase (18-50 jaar met kinderen jonger dan 10 jaar) en de fase van vastigheid (30-50 jaar zonder kinderen of met kinderen die minstens 10 jaar oud zijn). De levensgebeurtenissen in de eerste fase die mogelijk het besluit tot migratie kunnen beïnvloeden zijn het verlaten van het ouderlijk huis, het starten van een opleiding, het beginnen met werken en samenwonen of trouwen. Het hebben van kinderen zorgt vaak voor sterke banden met de woonplaats waardoor de kans op migratie kleiner wordt. Carrièremogelijkheden elders of het met pensioen gaan kunnen er juist voor zorgen dat iemand wil migreren (Kley, 2010).

Tenslotte speelt gender en de verwachte genderrollen die daarbij horen een rol (de Jong, 2011). Zo is het in veel rurale samenlevingen de verantwoordelijkheid van vrouwen om voor de kinderen te zorgen. Maar door economische veranderingen is het inkomen van de man vaak niet genoeg voor het gezin, waardoor de vrouw gedwongen wordt om ook een baan te zoeken, buiten de huishoudelijke taken om. Van hen wordt verwacht dat zij bijdragen aan het familie inkomen en later voor hun ouders kunnen zorgen. Daarom worden zij vanuit de samenleving gestimuleerd om te migreren en op zoek te gaan naar werk om zo hun ouders 'terug te betalen' als dank voor de zorg die zij als kind hebben mogen ontvangen (de Jong, 2011). Gender verwachtingen zorgen er dus voor dat vrouwen worden gedwongen te migreren en dit geldt vaak ook voor mannen die verantwoordelijk zijn voor het onderhoud van hun gezin.

Kortom, vele factoren beïnvloeden het besluit tot migratie. Migratie wordt echter niet uitsluitend bepaald door het besluit van de migrant, maar ook door structurele mogelijkheden en beperkingen. Een voorbeeld hiervan is het huidige migratiebeleid in Europa, wat het besluit tot migratie naar het Westen steeds meer beperkt.

3.1.2 Het migratiebeleid in Europa

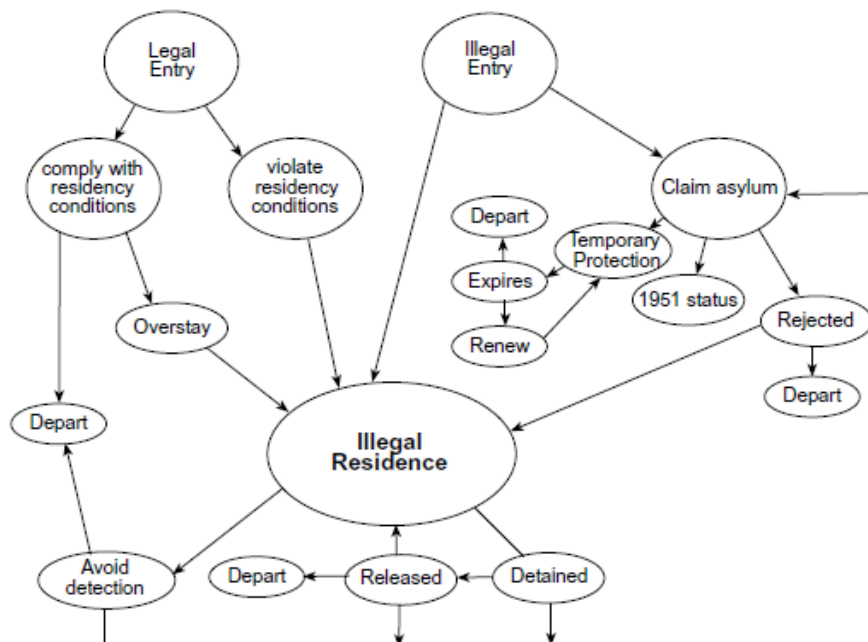
Op 14 december 1950 wordt the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), het hoofd van de vluchtelingenorganisatie van de VN, opgericht om de oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Europa te helpen. In eerste instantie worden Europese vluchtelingen geholpen, maar al snel leidt de dekolonisatie van Afrika tot de eerste van vele vluchtelingencrissen waarbij grote stromen vluchtelingen naar Europa komen. Later komen daar nog vluchtelingen uit Azië en Latijns-Amerika bij, die allemaal asiel aanvragen in Europa.

Asielzoeker/vluchteling

De termen 'asielzoeker' en 'vluchteling' worden vaak door elkaar gebruikt wat verwarring kan geven. Een asielzoeker is een persoon die beweerd een vluchteling te zijn, maar van wie de aanvraag nog onderzocht moet worden. Een vluchteling is iemand die de asielprocedure met goed gevolg heeft doorlopen en asiel heeft verkregen, dus daarmee de status van vluchteling (UNHCR Website, 2013).

Al jaren had Europa ervaring met het opvangen van vluchtelingen, maar deze ‘nieuwe’ vluchtelingen kwamen voornamelijk uit onderdrukkende, corrupte dictaturen en oorlogsgebieden uit de armere Zuidelijke landen om asiel te zoeken in de Noordelijke staten. Zij waren niet blank en brachten een hele andere cultuur en geloof met zich mee (Haycock, 2010). In het nationale en internationale klimaat heerst een gevoel van wantrouwen tegenover mensen die asiel aanvragen (Braakman & Schlenkhoff, 2007). Al snel ontstond er een xenofobische houding tegenover deze vluchtelingen, met name toen duidelijk werd dat steeds meer mensen uit de armere landen probeerden om het rijkere Europa te bereiken. Er is sinds de jaren '90 een groeiend politiek debat van zowel nationale als internationale instituties over beperkende wetten voor toegang en verblijf van migranten, asielzoekers en vluchtelingen, gerelateerd aan kwesties van nationale soevereiniteit en identiteit (Cassarino, 2006). Veel landen delen het idee dat zij meer controle kunnen krijgen over ‘buitenstaanders’ door regelgevende mechanismen als detentiecentra, identificatie systemen door vingerafdrukken, wetten voor preventieve bewaring, strengere grenscontroles enz. Men wil migratiestromen zoveel mogelijk controleren en voorspellen om zo de grenzen van Europa te beschermen, wat ook wel wordt aangeduid met ‘Fort Europa’ (Haycock, 2010).

Door o.a. het steeds strengere beleid in Europa proberen veel migranten illegaal het ‘fort’ binnen te komen. Zij proberen, zelfs nadat ze gevlucht zijn voor geweld en vervolging en in aanspraak zouden kunnen komen voor een vluchtelingenstatus, de grenzen over te komen en de autoriteiten te ontwijken en wanneer dit lukt, worden zij ongedocumenteerde migranten.

Figuur 3 – Routes naar een illegaal verblijf

Dit figuur komt uit het onderzoek van Black et al (2005) en beschrijft de routes naar illegaal verblijf in het Verenigd Koninkrijk. Met ‘1951 status’ wordt toekenning tot status als vluchteling bedoeld onder de wetten van de Geneve Conventie in 1951.

Zoals in figuur 3 te zien is, zijn er veel verschillende oorzaken waarom migranten ongedocumenteerd raken. Sommigen komen het land binnen met valse papieren, anderen komen legaal met een toeristenvisum, studievizum of werkvisum en blijven langer dan toegestaan of houden zich niet aan de voorwaarden van het verblijf. Anderen verlaten het land niet als dat moet, bijvoorbeeld na de afwijzing van een asielverzoek. Sommigen kiezen er zelf voor om ‘ondergronds’ te gaan, nog voor de uitspraak van hun asielverzoek (Black et al, 2005). Het is lastig te bepalen hoe groot het aantal ongedocumenteerde migranten is omdat statistieken vaak ontbreken en men bijvoorbeeld alleen statistieken bijhoudt van ongedocumenteerde migranten die opgepakt zijn. In 1996 werd er geschat dat er ongeveer drie miljoen ongedocumenteerde migranten in Europa zijn, maar dit aantal stijgt volgens vele onderzoeken erg snel. De media berichten hier regelmatig over en maken gebruik van betwifelbare cijfers om het ‘gevaar’ te beschrijven (Black et al, 2005). Bovendien ziet een groot deel van de samenleving ongedocumenteerde migranten als een groot sociaal probleem omdat zij bang zijn dat er minder overblijft voor de eigen burgers van het land. Zij vrezen dat er meer concurrentie zal komen op arbeidsmarkt en al deze migranten zullen druk uitoefenen op het sociale vangnet van de Europese staten (Hayhock, 2010).

Aan de andere kant wijst onderzoek uit dat ongedocumenteerde migranten een enorme economische bijdrage leveren in zowel geschoolde als ongeschoolde arbeid, wat een onmisbare factor is voor de Europese economie (Black, 2003). Maar toch wordt illegale migratie vaak als een probleem gezien dat aangepakt moet worden, met name omdat het negatieve consequenties voor de migrant of asielzoeker zelf zou hebben. Regelmatig zijn er in het nieuws tragische ongelukken met ongedocumenteerde migranten die via bootjes Europa proberen binnen te dringen. Ook worden mensen gesmokkeld in vrachtwagens of geronseld om te werken in de seksindustrie. Deze gebeurtenissen zijn verschrikkelijk maar volgens het onderzoek van Black et al (2005) worden migranten die door mensensmokkel naar Europa zijn gekomen, te vaak als slachtoffers van uitbuiting en onveiligheid gepresenteerd. Hoewel mensensmokkel gepaard kan gaan met uitbuiting en geweld, hebben migranten zelf een keuze in dit proces en zijn zij niet altijd machteloos in het beslissen over hun lot. Zij zijn vaak minder afhankelijk van de smokkelaar dan gedacht en kiezen ervoor om geld te betalen voor valse papieren om zo hun doel, het bereiken van Europa, te realiseren (Black et al, 2005). Maar Europa wil er alles aan doen om illegale migratie te stoppen en haar grenzen te controleren.

Om het ‘vluchtelingenprobleem’ op te lossen zijn er drie oplossingen mogelijk: vrijwillige terugkeer naar het thuisland, integratie in het gastland of hervestiging in een ander land. The United Nations High Commissioner for Refugees, het hoofd van de vluchtelingenorganisatie van de VN, zegt hier het volgende over: *‘Voluntary repatriation, whenever feasible, is of course the most desirable solution to refugee problems’* (UNHCR, 1980:1, aangehaald in Warner, 1994). Vrijwillige terugkeer wordt dus gezien als de beste oplossing en het einde van de vluchtelingencyclus (Muggeridge, Doná, 2006). Maar volgens Cassarino (2008) is vrijwillige terugkeer slechts een excuus voor het verwijderen van onbevoegde migranten en uitgeprocedeerde asielzoekers van het Europese territorium. Ook Hayhock

(2010) ziet vrijwillige terugkeer niet als de beste oplossing omdat het is gebaseerd op motieven in het eigenbelang van Westerse staten en hun xenofobe en etnocentrische kijk op de vluchtelingenpopulatie. Vrijwillige terugkeer is volgens hem een oplossing die afgedwongen is door de UNHCR onder omstandigheden die niet wenselijk zijn. Davids en van Houte (2008) vragen zich bovendien af in hoeverre een terugkeer vrijwillig kan zijn: *'Return can never be voluntary when there is no plausible (legal) alternative'* (p. 1413).

Toch ligt de focus de laatste jaren op vrijwillige terugkeer omdat terugkeerprogramma's die aangeboden worden door het UNHCR relatief goedkoop zijn en minder lang duren dan opvang en gedwongen uitzetting. Er is een vage grens tussen de aanmoediging en promotie van vrijwillige terugkeer en de druk om gedwongen terug te keren (Baey, 2007). De samenwerking tussen landen om grenzen zoveel mogelijk te beschermen wordt gezien als een rationele oplossing om te vechten tegen onbevoegde migranten, zelfs als dit gedwongen terugkeer betekent. Massa uitzettingen worden gerechtvaardigd om het 'kwaad' (ongedocumenteerde migranten) te bestrijden (Cassarino, 2008).

Tegenwoordig ontstaat steeds meer het besef dat migranten die vrijwillig terugkeren veel moeilijkheden ervaren en dat terugkeer vaak geen 'terugkeer naar huis' betekent (Mudderidge, Doná, 2006). Het is een misvatting dat men alles weer kan oppakken wat zij, voordat ze het land verlieten, achter hebben gelaten (Hammond, 1999). Er is behoefte om verder te kijken naar de relatie tussen identiteit, plaats en gevoelens van belonging (Baey, 2007). Hoewel vrijwillige terugkeer als de ideale oplossing wordt gezien is er geen overeenstemming over wat het nou precies betekent om naar 'huis' terug te keren. Het is niet duidelijk wat de relatie is tussen het beeld dat beleidsmakers hebben van terugkeer en 'thuis' komen en de ervaring van de terugkeerder zelf (Warner, 1994; Baey, 2007). Men moet meer onderzoek doen naar de factoren die een terugkeer beïnvloeden zoals het verband tussen een verbeelding en de realiteit en de flexibele relaties tussen gastland en thuisland (Mudderidge, Doná, 2006). Pas dan kunnen migranten die willen terugkeren op internationaal en nationaal niveau worden ondersteund.

3.1.3 Het migratiebeleid in Nederland

'Nederland kent een streng maar rechtvaardig vreemdelingenbeleid. Elk verzoek om toelating wordt zorgvuldig afgewogen. Wie een verblijfsvergunning krijgt, moet inburgeren in de Nederlandse samenleving. Dat betekent allereerst de taal spreken en op de hoogte zijn van de Nederlandse samenleving' (Rijksoverheid Website, 2013).

Volgens het rapport van het Europees Migratie Netwerk (2012) wordt er in 2009 geschat dat er ongeveer 97.145 ongedocumenteerde migranten in Nederland zijn, inclusief ongedocumenteerden uit Europa. Dit is slechts een schatting, aangezien het onmogelijk is om het aantal te onderzoeken omdat deze mensen niet staan ingeschreven in een gemeente of op een andere manier staan geregistreerd (EMN, 2012). Men komt op allerlei manieren Nederland binnen en kan soms jaren illegaal leven. Pas

als iemand ervoor kiest om asiel aan te vragen wordt deze persoon 'zichtbaar' en zal diegene worden opgenomen in statistieken.

Volgens het bovenstaande citaat van de Rijksoverheid kent Nederland een streng vreemdelingenbeleid maar elk asielverzoek om toelating wordt uitvoerig behandeld. Als iemand het risico loopt om vervolgd te worden door ras, godsdienst, nationaliteit, politieke overtuiging of het behoren tot een sociale groep (zoals homoseksuelen), kan diegene in aanmerking komen voor asiel en de status als vluchteling krijgen. Bovendien kan iemand een asielvergunning krijgen als terugkeer onmogelijk is door bepaalde (traumatische) gebeurtenissen in het land van herkomst of bijvoorbeeld het niet kunnen krijgen van de juiste papieren (CBS Website, 2012). Het asielverzoek wordt afgewezen als niet kan worden vastgesteld dat de asielzoeker een vluchteling is of andere bijzondere internationale bescherming nodig heeft. Op dat moment is een migrant illegaal in Nederland. Illegaal verblijf is in Nederland (nog) niet verboden, dus iemand zonder geldige verblijfsdocumenten kan niet worden berecht, maar men is wel verplicht om Nederland te verlaten. Bovendien heeft iemand zonder verblijfsvergunning volgens de wet geen recht op onderdak en sociale zekerheid. Men krijgt eerst de kans om Nederland vrijwillig te verlaten maar als iemand niet vrijwillig vertrekt, kan diegene gedwongen het land worden uitgezet (Rijksoverheid). Men kan op elk moment in vreemdelingendetentie worden opgesloten om uitgezet te worden (Stichting LOS Website, 2013).

Het uitgangspunt in het Nederlandse terugkeerbeleid is zelfstandige terugkeer, wat wordt ondersteund door de overheid en verschillende ngo's. Voorbeelden van ondersteuning zijn financiële ondersteuning, scholing, business trainingen voor het opzetten van een onderneming, computerlessen, empowermentstrainingen, psychische hulp, tijd- en geld management en het bieden van informatie over de huidige situatie in het thuisland (Stichting LOS Website, 2013). De overheid heeft een aparte Dienst Terugkeer en Vertrek opgericht die mensen die terug willen keren ondersteunt. Andere organisaties die een grote rol spelen in de ondersteuning van terugkerende migranten zijn het IOM, Maatwerk bij Terugkeer, Stichting Wereldwijd en Bridge to Better. Veel terugkeerprogramma's richten zich vooral op uitgeprocedeerde asielzoekers bij wie de wettelijke vertrektermijn nog niet verstreken is. De achterliggende gedachte hierbij is dat mensen die zich niet hebben gehouden aan de vertrekplicht (dus ongedocumenteerde migranten of uitgeprocedeerde asielzoekers die de vertrektermijn hebben laten verlopen) voor hun gedrag niet beloond kunnen worden (EMN, 2012).

Het terugkeerbeleid blijkt in de praktijk vaak niet goed te werken waardoor al een aantal keer is besloten dat er een regularisatie van een grote groep asielzoekers plaatsvindt. De bekende Generaal Pardon Regeling vond in 2007 plaats waarbij een groot aantal asielzoekers een status van vluchteling (dus een verblijfsvergunning) hebben gekregen (EMN, 2012). Veel van deze migranten leefden al voor lange tijd in Nederland in onzekerheid. Onder hen bevonden zich veel gezinnen met kinderen die inmiddels sterk waren geïntegreerd in de samenleving. Veel mensen in de Nederlandse samenleving waren van mening dat deze mensen niet meer teruggestuurd konden worden omdat het na zo'n lang verblijf in Nederland ontzettend moeilijk zal zijn. Er was echter veel kritiek op de regeling omdat men bang was

dat nu nog meer migranten naar Nederland zouden komen en men bovendien beloofd werd terwijl zij zich niet aan de wet hadden gehouden. De asielzoekers hadden al één of meerdere definitieve afwijzingen gehad en hadden Nederland al lang moeten verlaten. Uiteindelijk bleek overigens dat de meeste asielzoekers die uiteindelijk door deze regeling een verblijfsvergunning kregen, (nog) niet illegaal in Nederland verbleven maar nog steeds in afwachting waren van een definitief besluit (EMN, 2012).

Naast de Generaal Pardon Regeling in 2007 is er ook veel publieke aandacht geweest voor individuele zaken van asielzoekers, zoals de Angolese jongen Mauro. Uit deze zaken en het grote maatschappelijke debat wat hierop volgde, blijkt dat er veel ophef bestaat over het vreemdelingenbeleid in Nederland. Terugkeer blijft een lastig onderwerp, met name als dit gedwongen gebeurt. De vraag is of een terugkeer succesvol is en men zich uiteindelijk thuis voelt in het land van herkomst? Om hier achter te komen zal er meer onderzoek moeten worden gedaan vanuit het perspectief van de terugkerende migrant (Lietaert et al, 2013).

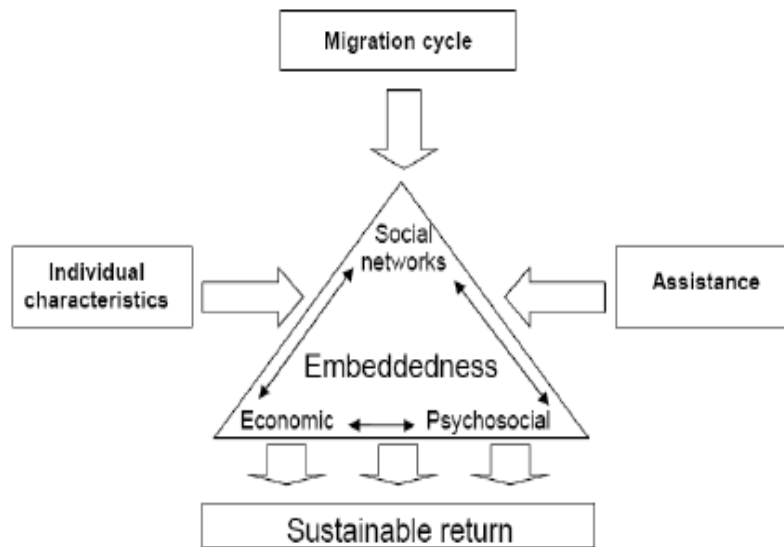
3.2 Beloning met betrekking tot een duurzame terugkeer

Veel ongedocumenteerde migranten die in Nederland verblijven, stellen zich de vragen 'wie ben ik' en '[waar hoor ik'. (Ciré, Vluchtelingenwerk Vlaanderen, 2010). Er wordt steeds meer onderzoek gedaan naar identiteitsvorming onder migrantenpopulaties in termen van gevoelens van belonging die vaak zowel gebaseerd zijn op herinneringen en beelden van het thuisland als op de ervaringen in het gastland, in dit geval Nederland (Braakman, Schlenkhoff, 2007). Beloning heeft volgens Warner (1994) niet alleen betrekking op een gemeenschap van mensen maar ook op het land. Men heeft wortels in een land met de daarbij horende geschiedenis en voelt zich daar thuis. Daarnaast is 'thuis' een dynamisch gegeven dat verandert gedurende de levensloop (Baey, 2007).

Veel migranten hebben er niet zelf voor gekozen om in Nederland te wonen en werden vaak gedwongen om zo snel en goed mogelijk te integreren in Nederland om niet op te vallen als ongedocumenteerde. Aan de andere kant hebben zij vaak nog sterke banden met het thuisland en hopen ooit terug te keren. Maar er zijn relatief weinig migranten die dit verlangen ook werkelijk omzetten in realiteit (Braakman, Schlenkhoff, 2007). Sommigen komen er in de loop van de tijd achter dat het thuisland niet meer de plek is waar zij een leven willen opbouwen. Inmiddels is namelijk zowel het thuisland als de migrant veranderd wat invloed heeft op de gevoelens van belonging en op het besluit om terug te keren.

Maar als ongedocumenteerde migranten uiteindelijk, na het afwegen van eerder genoemde push- en pullfactoren (Lee, 1966), beslissen om terug te keren, dan hoopt men zich weer thuis te gaan voelen in het thuisland. Men probeert zijn positie in de maatschappij terug te vinden en een gevoel van belonging te hervinden in het thuisland. Dit proces wordt ook wel 'mixed embeddedness' genoemd (Davids & van Houte, 2008), wat bestaat uit een economische dimensie, een sociaal netwerk dimensie en een psychosociale dimensie die met elkaar verbonden zijn en elkaar versterken. Daarnaast spelen de migratiecyclus, de ondersteuning bij de terugkeer en persoonlijke kenmerken van de migrant een grote

rol om een geslaagde ‘embeddedness’ in het thuisland te realiseren. Deze verschillende aspecten zullen nader besproken worden om zo het proces van terugkeer beter te begrijpen.

Figuur 4 – Mixed embeddedness (van Houte & de Koning, 2008)

Sociale netwerken en economische en psychosociale dimensies zijn samen de basis voor een duurzame terugkeer. Dit proces wordt beïnvloed door omliggende factoren zoals de migratiecyclus, de ondersteuning en individuele kenmerken. Gezamenlijk wordt dit mixed embeddedness genoemd.

3.2.1 De migratiecyclus

De verschillende fasen in het leven van een migrant kan ook wel de migratiecyclus worden genoemd. Migratie wordt namelijk gezien als een voortdurend circulair proces waarin een migrant zich transnationaal ontwikkelt (David & van Houte, 2008I). De fasen in migratie worden vaak omschreven als een voorbereidingsfase, een fase waarin de migratie plaatsvindt en een fase na de migratie. Zodra er terugkeermigratie plaatsvindt, zullen deze fasen zich herhalen waardoor er een circulair proces ontstaat. Terugkeermigratie begint met migratie, om die reden is het van belang om naar de hele migratiecyclus van iemand te kijken voordat men iets kan zeggen over ‘embeddedness’. Elke stap in de cyclus heeft namelijk invloed op de volgende stap (David & van Houte, 2008I). In dit onderzoek zullen vier fasen in het migratieproces worden onderscheiden, gebaseerd op het onderzoek van Leitaert et al (2013). Deze fasen zien er als volgt uit:

Figuur 5 - De migratiecyclus (eigen bron)

'Beloning' kan een grote rol spelen in zowel de reden om naar Nederland te komen, de leefsituatie in Nederland zelf en de terugkeer naar het thuisland. Doordat iemand zich bijvoorbeeld niet thuis voelt in het land van herkomst en denkt zich elders beter thuis te voelen, kan dit de motivatie zijn om te migreren. Zodra iemand in Nederland is, kan men juist voelen dat hij/zij daar niet thuishoort en daardoor wil terugkeren naar het land van herkomst. Dit lijkt een logische verklaring voor terugkeer, maar er moet niet vanuit gegaan worden dat men altijd terugkeert door een slechte integratie in het gastland (Haas & Fokkema, 2011). Economische integratie in het gastland en transnationale banden zorgen soms juist voor terugkeer. Sterke banden met het thuisland en sterke integratie in het gastland kunnen dus samengaan, omdat veel migranten de migratie naar Nederland als een investering in menselijk kapitaal zien. Zij gaan pas terug als zij succes hebben geboekt, dus voldoende geld hebben verdiend of een diploma hebben gehaald. In dat geval gaan migranten dus niet terug vanwege falende ervaringen in Nederland (Haas & Fokkema, 2011). Het hangt er dus vanaf met welke intenties iemand naar Nederland is gekomen waarom men uiteindelijk weer terugkeert naar het thuisland. Daarom is het belangrijk om naar alle fasen van de migratiecyclus te kijken om zo een compleet beeld te kunnen vormen.

3.2.2 Ondersteuning en voorbereiding

Het is vaak moeilijk voor migranten om een onafhankelijk en duurzaam leven op te bouwen, vertrouwen en respect te krijgen van sociale netwerken en een gevoel van belonging te creëren als zij weer terug zijn in hun thuisland. Daarom is het van belang dat migranten hierbij ondersteund worden, zowel voor- als na de terugkeer (van Houte & Davids, 2008II). Cassarino (2004) duidt dit proces van voorbereiding aan als 'return preparedness' en omschrijft dit als een proces waarin iemand de mogelijkheid heeft om tastbare en ontastbare bronnen te verzamelen om de terugkeer naar het thuisland zo goed mogelijk te laten verlopen. Het is de mogelijkheid van een individu om te bepalen hoe, wanneer en waarom het tijd is om terug te keren naar het thuisland. Dit proces bestaat uit twee fundamentele elementen: 'free will' en 'readiness to return'. 'Free will' wordt omschreven als de macht om zelf te beslissen om terug te keren op elk moment dan ook. Het is het gevoel dat het besluit van terugkeer niet is opgedrongen door anderen of door externe omstandigheden (Cassarino, 2004). Het gaat er dus om dat men vrijwillig beslist om terug te keren, in plaats van hiertoe gedwongen wordt. Het is echter de vraag of een vrijwillige terugkeer voor ongedocumenteerde migranten wel zo vrijwillig is:

'Return can never be voluntary when there is no plausible (legal) alternative. Even where no sanctions have been imposed or force has been used, it is even more questionable whether return under the threat of these sanctions can still be called voluntary. A return is only voluntary when after reviewing all available information about the conditions in their country of origin, refugees decide freely to return home. Thus, the decision to repatriate is based on a free and informed choice (Davids & van Houte, 2008II, p. 1413)'

De 'readiness to return' gaat over de mate waarin een migrant de positie heeft om de tastbare bronnen (bijvoorbeeld financieel kapitaal) en onaantastbare bronnen (bijvoorbeeld contacten, relaties, vaardigheden) te benutten om terugkeer mogelijk te maken. Tijd, bronnen, ervaring, kennis en het bewustzijn van de omstandigheden in zowel thuisland als gastland zijn de belangrijkste factoren die de 'readiness to return' bepalen (Cassarino, 2004).

Er kunnen verschillende niveaus van 'return preparedness' onderscheiden worden, maar Cassarino (2004) maakt een indeling van drie niveaus. Hij veronderstelt dat iemand een sterke mate van 'preparedness' heeft als diegene voldoende tastbare en ontastbare bronnen heeft verzameld om terug te keren. Men heeft bijvoorbeeld waardevolle contacten, vaardigheden en kennis om levensdoelen in het thuisland te realiseren. Ook heeft men voldoende tijd gehad om de kosten en baten van terugkeer af te wegen en rekening gehouden met de institutionele, economische en politieke veranderingen die zijn ontstaan in het thuisland. Migranten met een zwakke mate van 'preparedness' zijn te kort in het gastland (Nederland) geweest om de juiste tastbare en ontastbare bronnen te verzamelen. Men zal moeite hebben met de terugkeer en re-integratie in het thuisland en zal afhankelijk zijn van bronnen die beschikbaar zijn in het thuisland. De laatste categorie die Cassarino (2004) onderscheidt zijn migranten die zich helemaal niet hebben kunnen voorbereiden op hun terugkeer. Zij hebben niet vrijwillig gekozen om terug te keren en er is een abrupte onderbreking in hun migratiecyclus.

Wanneer iemand goed voorbereid is op terugkeer betekent dat overigens niet dat de terugkeer ook 'geslaagd' zal zijn. Men zal altijd onderhevig zijn aan een proces van herintegratie in het thuisland en persoonlijke ervaringen van 'belonging' (Cassarino, 2004). Voorbeelden hiervan zijn de strategieën die migranten zelf ontwikkelen om zich weer thuis te voelen en een leven op te bouwen in het thuisland. Assistentie wordt daarom gezien als een factor in een groter proces van 'mixed embeddedness' waarin economische, sociale en psychosociale dimensies een rol spelen (Davids & van Houte, 2008I).

3.2.3 Economische 'embeddedness'

Een migrant wordt als economisch 'embedded' gezien als hij/zij in een duurzaam levensonderhoud kan voorzien. Het gaat om de mate waarin iemand toegang heeft tot bronnen en bezit, zoals een inkomen, huisvesting, land, voorraad, transport, onderwijs en gezondheidszorg. Het levensonderhoud is duurzaam als het tegenslagen kan voorkomen of makkelijk hiervan kan herstellen (Davids & van Houte, 2008II). Als iemand terugkeert naar het thuisland ontdekt men vaak dat eigendommen en landrecht niet meer bestaan omdat ze voor langere tijd niet aanwezig waren en er is vaak een enorme concurrentie tussen lokale bewoners over de toegang tot bronnen, sociale voorzieningen, banen en onderwijs (Baey, 2007). Huisvesting is vaak een probleem waardoor migranten gedwongen worden om bij familie of vrienden te wonen. Men heeft vaak niet genoeg geld om een huis te huren als men net aankomt in het thuisland. Het vinden van een baan is erg moeilijk en zelfs als iemand werkt is het inkomen vaak onvoldoende (Davids & van Houte, 2008II). Veel migranten zijn niet in staat om een duurzaam inkomen op te bouwen dat voldoende is om henzelf en/of hun familieleden te onderhouden. Dit heeft invloed op de

toegang tot instituties zoals onderwijs en gezondheidszorg. Overigens is deze toegang niet altijd bepaald door persoonlijke bekwaamheid maar ligt dit vaak aan de situatie in het thuisland zelf.

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat terugkerende migranten vaak slecht in staat zijn om een duurzaam levensonderhoud op te bouwen en velen zijn economisch gezien slechter af dan in het gastland. In plaats van een bijdrage te leveren aan de familie, vormen zij meer een last en zijn afhankelijk van hen (Lietaert et al, 2013).

3.2.4 Sociale 'embeddedness'

Er wordt vaak vanuit gegaan dat als een migrant terugkeert naar het thuisland, bestaande netwerken van oude vrienden en familie gelijk klaarstaan om diegene te helpen bij de herintegratie (Baey, 2007). Maar dit is niet altijd het geval; sociale relaties zijn vaak veranderd en men herkent elkaar soms amper meer terug. Bovendien hangt het af van het verloop van de migratiecyclus van de migrant hoe diegene wordt ontvangen door de samenleving van het thuisland. Als een migrant niet in staat is geweest om geld of bezit mee terug te nemen, is diegene vaak bang om oude netwerken op te zoeken in de angst afgewezen of gestigmatiseerd te worden als gevolg van een 'gefaalde' reis. De gemeenschap kan de terugkeer van de migrant als een mislukking zien waardoor diegene kan worden buitengesloten, gestigmatiseerd en gediscrimineerd. Als men een succesvolle migratiecyclus heeft doorlopen, dus als de migratie naar het buitenland een positieve invloed heeft gehad op de migrant en zijn familieleden, wordt men vaak toleranter ontvangen in het thuisland (Davids & van Houte, 2008II).

Sociale relaties zijn zeer belangrijk in het succes van de terugkeer aangezien zij de migrant een gevoel geven sociaal geaccepteerd te worden. Sociale netwerken zijn belangrijk om informatie te krijgen, om persoonlijke en intieme zaken te delen en een gevoel te hebben op iemand te kunnen bouwen, zowel emotioneel als materieel (Davids & van Houte, 2008II). Inzicht in sociale netwerken is dus cruciaal om te begrijpen hoe migranten middelen verzamelen om in de samenleving te integreren (Cassarino, 2004). Veel teruggekeerde migranten verblijven bij familie en vrienden, lenen geld en krijgen een baan via hun connecties. Deze positieve invloed van sociale netwerken op de terugkeer naar het thuisland lijkt echter alleen voor welvarende families te gelden.

In minder welvarende families is al een beperkter inkomen beschikbaar om de familie te onderhouden en de terugkeer van een migrant zonder inkomen zorgt voor een extra last voor de familie en vrienden. Terugkerende migranten die maar beperkte contacten hebben en op weinig mensen kunnen bouwen, lopen de kans om geïsoleerd te raken (Davids & van Houte, 2008II). Onderstaand citaat uit het onderzoek van Lietaert et al (2013) laat zien dat sommige teruggekeerde migranten gevoelens van depressie en zorgen ervaren en steeds meer vrienden kwijtraken.

'You know, my friends, my colleagues are now at the director level, the manager level, policy high level, ... only me ... that is why my mind is too much depressed. So I don't have contact with them because I don't want to. All my friends are at high levels and I am in the street, that is very ...' (p. 10).

3.2.5 Psychosociale 'embeddedness'

Het is belangrijk dat iemand zijn plek in de samenleving vindt en zich daar thuis voelt. Een belangrijk aspect van 'belonging' is het in staat zijn om een identiteit te vormen en deze te uiten zodat een verbinding tussen de persoon en de samenleving ontstaat. Door vrij te zijn een identiteit te vormen en met deze identiteit geaccepteerd te worden, ontstaat een gevoel van 'belonging' en gehechtheid met een bepaalde plaats (Davids & van Houte, 2008II). Identiteitsvorming is een proces dat altijd dynamisch, multidimensionaal en contextueel is. Het is geen vaste en gegeven eigenschap van een persoon, maar een proces waarin het beeld van de 'zelf' en de 'ander' constant verandert.

Als iemand verhuist naar een ander land ontstaat er een verandering van zowel de geografische als culturele omgeving. Dit kan leiden tot enorme identiteitsveranderingen en vaak ontstaat er een creatie van een transnationale identiteit. Dit is een identiteit die ontstaat uit verschillende culturen, waardoor nieuwe hybride culturele vormen ontstaan (Davids & van Houte, 2008II). In het onderzoek van Braakman en Schlenkhoff (2007) staat het volgende citaat van een Afghaans meisje:

'Here, I am confronted with totally different values. I'm not a real Afghan girl any more. It's truly a clash of two totally different worlds' (p. 12).

Er kan dus een botsing ontstaan tussen normen en waarden uit verschillende culturen en als strategie proberen migranten een transnationale identiteit te ontwikkelen. Zij zijn namelijk niet in staat om voor één van beide culturen of landen te kiezen maar proberen het beste van beide culturen te combineren: 'the best of both worlds'.

'The difficulty as a migrant is that you cannot arrange and unite the two cultures that you know and own, and you cannot let go of either of them. For example, the way families live together here can never be a part of me, but the limits that are imposed on life in Afghanistan through the culture can't either. These discrepancies make you more aware of and sensitive to questions about your identity. I think that, for myself, I have come to appreciate the best of both worlds; it has become my strategy for survival, but also a way of keeping you back because you long for the culture of home that you can't have here' (Braakman & Schlenkhoff, 2007, p. 19).

De ontwikkeling van de transnationale identiteit vindt plaats doordat men in Nederland met allerlei nieuwe normen en waarden te maken krijgt maar zich vaak ook nog sterk vasthoudt aan het thuisland. Als migranten besluiten om terug te keren, beseffen zij vaak dat zijzelf en het thuisland in de loop van de tijd veranderd zijn. Men komt erachter dat het leven in een ander land (Nederland) hen enorm heeft veranderd. Vooral migranten van de tweede generatie, dus die geboren zijn in Nederland, zijn 'verwesterd' doordat zij Westers onderwijs volgen (Braakman & Schlenkhoff, 2007). Het kan dus erg lastig voor hen zijn om zich weer thuis te voelen in het thuisland. Maar vanuit de ervaringen in Nederland worden er vaak bepaalde strategieën ontwikkeld die ervoor zorgen dat men bepaalde dingen die men in Nederland heeft geleerd, terug kan nemen naar het thuisland om daar toe te passen. Echter is over deze strategieën weinig te vinden in de literatuur, maar als men het beste van beide culturen leert te gebruiken, kan dit erg helpen bij het (opnieuw) opbouwen van een duurzaam leven in het thuisland

(Braakman & Schlenkhoff, 2007). Het is dus van belang dat er naar de capaciteiten van migranten wordt gekeken en hun (creatieve) strategieën die ontwikkeld worden als gevolg van een transnationale identiteit. Zo kan men inzicht krijgen in hoe migranten zich psychosociaal ontwikkelen om een positie in de maatschappij te verwerven en zich thuis te voelen.

Sommige terugkerende migranten beseffen dat zij niet meer passen in hun thuisland nadat zij hun dromen en herinneringen af hebben gewogen tegen de realiteit. Men begint te beseffen waarom hij/zij in de eerste plaats is weggegaan uit het thuisland. Het thuisland blijft een geografische en sociale plek waar iemand zich thuis voelt en zijn identiteit is gebaseerd, maar niet meer een plek om te leven (Braakman & Schlenkhoff, 2007). Dit besef kan grote gevolgen hebben voor de migrant omdat hij/zij het gevoel krijgt nergens meer thuis te horen en zijn leven lang op zoek blijft naar een 'thuis' (Davids & van Houte, 2008II). Daarom is het van belang dat migranten zo goed mogelijk worden voorbereid op hun terugkeer en door middel van 'mixed embeddedness' zich weer thuis kunnen voelen in hun thuisland.

3.3 Samenvatting

Kortom, migratie wordt gezien als een poging waarbij individuen verhuizen naar een plek waar zij kunnen investeren in hun menselijk kapitaal en waar zij bepaalde levensdoelen kunnen realiseren wat zij in hun land van herkomst niet of moeilijker kunnen (de Haas & Fokkema, 2011). Men maakt een overweging op basis van push- en pullfactoren (Lee, 1966) maar het besluit wordt ook door andere factoren beïnvloed, zoals persoonlijke factoren, de levensfase waarin iemand zich verkeert en gender. Verwachtingen spelen een grote rol in de beslissing, aangezien men een afweging maakt tussen de tevredenheid met de huidige woonplaats en de te verwachten tevredenheid elders (Kley, 2010). Men kijkt vooruit en anticipeert op de toekomst door toekomstige resultaten van alternatieve beslissingen te evalueren (de Jong, 2000). Hoewel het daadwerkelijke gedrag dus afhankelijk is van verschillende factoren, zal men uiteindelijk kiezen voor de situatie waar de verwachtingen van het gewenste doel het hoogst zijn (Kley, 2010).

Tegenwoordig is het migratiebeleid in Europa erg streng en is het moeilijk om een Europees paspoort te bemachtigen. Daarom proberen veel migranten illegaal 'fort Europa' binnen te komen en als het hen lukt om de grenzen over te komen en de autoriteiten te ontwijken, worden zij ongedocumenteerde migranten. Dit wordt als een probleem gezien en het migratiebeleid in Nederland ziet vrijwillige terugkeer als de beste oplossing om dit op te lossen: men kiest er zelf voor om het land te verlaten. Maar vrijwillige terugkeer betekent niet hetzelfde als thuiskomen en migranten hebben moeite om zich, na vaak een lange tijd, weer thuis te voelen in hun thuisland. Het proces van het hervinden van een gevoel van belonging wordt verklaard door de theorie van 'mixed embeddedness', bestaand uit een economische, sociale en psychosociale dimensie die met elkaar verbonden zijn en elkaar versterken. Daarnaast spelen de migratiecyclus, de ondersteuning bij de terugkeer en persoonlijke kenmerken van de migrant een grote rol om een geslaagde 'embeddedness' in het thuisland te realiseren en een duurzame toekomst te kunnen opbouwen.

4. Interdisciplinariteit

In dit onderzoek zal gebruik worden gemaakt van een cultureel antropologische, een sociologische, een psychologische en een politieke perspectief. Het is essentieel om migratie vanuit deze disciplines te bekijken, aangezien het een ingewikkeld proces is dat van vele verschillende kanten kan worden belicht. Migratie wordt in de sociologie bestudeerd als een groep mensen dat zich verplaatst over de wereld. Er wordt vooral gekeken naar de integratie van migranten in het gastland. In de culturele antropologie is 'belonging' een belangrijk concept dat aan migratie wordt verbonden. Verschillende processen bepalen of iemand zich thuis voelt en transnationalisme beïnvloedt dit proces. Men kan namelijk sterk verbonden zijn met zowel het thuisland als het gastland (in dit geval Nederland) en dit kan naast elkaar bestaan. Men vraagt zich af waar hij/zij thuis hoort en identiteitsvorming wordt beïnvloed door beide werelden. Er is dus ook sprake van een psychologische dimensie waarin het begrip identiteit centraal staat. Bovendien zijn overwegingen ook psychische processen van besluitvorming waarin de voor- en nadelen van een alternatief worden afgewogen. Ten slotte kan men spreken van een politieke dimensie, aangezien de ervaringen van ongedocumenteerde migranten sterk worden beïnvloed door het vreemdelingenbeleid in zowel Europa als in Nederland.

Het is van belang om migratie, in plaats vanuit een enkele discipline, te bekijken vanuit meerdere disciplines omdat de verschijnselen die zij behandelen, elkaar beïnvloeden en aanvullen. Door alleen naar een sociale dimensie te kijken wordt geen rekening gehouden met bijvoorbeeld de politieke dimensie, die voor een groot deel bepaalt hoe het migratiebeleid, en daarmee het terugkeerbeleid, eruit ziet en hoe dit beleid moet worden uitgevoerd. Door alleen naar de politieke dimensie te kijken, wat vaak wordt gedaan vanuit overheden en organisaties, ontstaat er juist een gat tussen de werkelijke ervaring van terugkeer door de migrant zelf en de ideeën over terugkeer en 'thuiskomen' van politici en beleidsmakers (Baey, 2007). Door alleen te kijken vanuit een cultureel antropologische perspectief wordt teveel gefocust op het microperspectief vanuit de migrant en kunnen macrofactoren over het hoofd worden gezien. Ook moet rekening worden gehouden met de psychologische dimensie waarin het besluit tot terugkeer wordt afgewogen. Men wil misschien wel graag terugkeren, maar vele andere push- en pullfactoren spelen een rol in het uiteindelijke besluit.

Kortom, migratie zal niet in zijn volledigheid benaderd worden als het vanuit een enkele discipline bestudeerd wordt. Het is van belang dat alle relevante disciplines worden betrokken bij het proces van terugkeer, zodat een volledig beeld kan worden gevormd over de besluitvorming, de ervaringen en de strategieën van ongedocumenteerde migranten die terugkeren.

5. Probleemstelling

Zoals is gebleken uit de bestaande literatuur zijn de begrippen ‘migratie’ en ‘belonging’ met elkaar verbonden. Daarnaast zijn factoren om te migreren (push- en pullfactoren), mixed embeddedness, de migratiecyclus en ondersteuning bij terugkeer belangrijke concepten om een beter begrip te krijgen van het proces van terugkeermigratie. Deze achtergrondinformatie zal gebruikt worden om een onderzoeksvraag te formuleren en er zal worden getracht door middel van dit onderzoek het antwoord op deze vraag te vinden.

5.1 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is het inzichtelijk maken van de ervaringen van ongedocumenteerde migranten in het proces van terugkeer naar hun thuisland. Eerst zal het leven in het thuisland bestudeerd worden en de overweging om naar Nederland te komen. Vervolgens zal worden gekeken naar het leven in Nederland en het besluit tot terugkeer naar het thuisland. Daarnaast zal de periode van voorbereiding bestudeerd worden en de uiteindelijke terugkeer naar het thuisland. Volgens de theorie van David en van Houte (2008), zal iemand zich volledig thuis voelen in het thuisland als men voldoet aan de verschillende dimensies van ‘mixed embeddedness’. De migratiecyclus speelt in dit proces een grote rol aangezien terugkeermigratie begint met migratie naar Nederland en het essentieel is om elke fase te bekijken omdat elke stap invloed heeft op de volgende. Er zal in dit onderzoek dus worden gekeken naar alle fasen in de migratiecyclus door middel van participerende observatie en interviews met ongedocumenteerde migranten. Het perspectief van de migrant zelf staat centraal, omdat dit nauwelijks onderzocht is en de literatuur over dit onderwerp voornamelijk is geschreven vanuit het perspectief van hulporganisaties en overheden. Het is van belang om naar het verhaal van de migrant te kijken omdat het proces dan echt begrepen kan worden.

Er is voor de doelgroep ongedocumenteerde migranten gekozen omdat uit de bestaande literatuur blijkt dat veel terugkeerprojecten zich voornamelijk richten op uitgeprocedeerde asielzoekers waarvan de vertrektermijn nog niet verstreken is (EMN, 2012). Deze asielzoekers hebben dus een verblijfsvergunning die bijna gaat verlopen maar op dat moment zijn zij nog legaal in het land. De terugkeerprogramma’s voor ongedocumenteerde migranten zijn schaarser, omdat men vindt dat het hun eigen verantwoordelijkheid is om zelfstandig te vertrekken. Ongedocumenteerde migranten hebben zich namelijk niet gehouden aan de vertrekplicht en moeten daarom niet beloond worden voor hun gedrag; zij verdienen geen of veel minder ondersteuning om terug te keren (EMN, 2012).

Dit betekent dat ongedocumenteerde migranten, die vaak al veel problemen ervaren in Nederland, waarschijnlijk vaak minder goed voorbereid naar het land van herkomst terugkeren. Als zij toch ondersteuning krijgen bij hun terugkeer is het de vraag in hoeverre hierbij rekening wordt gehouden met het belang van mixed embeddedness. Sommige migranten voelen zich na terugkeer in hun thuisland niet thuis en vonden hun illegale leven in Nederland uiteindelijk nog beter dan hun legale

leven in het thuisland. Zij zien hun terugkeer als een falende ervaring en zijn slecht in staat een leven op te bouwen.

Dit betekent natuurlijk niet dat alle migranten falen en sommigen zien de ervaringen die zij in Nederland hebben opgedaan als zeer nuttig voor het verdere leven in hun thuisland. Het is erg interessant om te kijken naar bepaalde strategieën die migranten ontwikkelen om hun Nederlandse ervaringen te kunnen gebruiken in hun thuisland en zich op die manier proberen voor te bereiden op hun terugkeer. Waarom willen zij terugkeren naar hun thuisland en wat verwachten zij van de toekomst? Zullen zij beter in staat zijn om een leven op te bouwen in het thuisland dan in Nederland? Wat vinden zij zelf van het terugkeerproces en de ondersteuning die zij daarbij krijgen? Door een beter begrip van de situatie kan er betere begeleiding en beleid worden gevormd, wat uiteindelijk kan bijdragen aan het verbeteren van de terugkeer van migranten wereldwijd.

5.2 Vraagstelling

Om het proces van vrijwillige terugkeer van ongedocumenteerde migranten beter te begrijpen, met betrekking tot de migratiecyclus, zal in dit onderzoek worden getracht om de volgende vraag te beantwoorden:

Hoe beïnvloeden ervaringen in de verschillende fasen van de migratiecyclus het proces van vrijwillige terugkeer van ongedocumenteerde migranten in Nederland naar hun thuisland?

Voor deze vraag is gekozen omdat, zoals uit de literatuur blijkt, het essentieel is om naar alle fasen van de migratiecyclus te kijken om het proces van vrijwillige terugkeer te begrijpen. De verschillende fasen kunnen elkaar namelijk beïnvloeden. Een voorbeeld hiervan is dat overwegingen om terug te keren kunnen voortkomen uit eerdere overwegingen om naar Nederland te komen. Ook kan de leefsituatie in het thuisland voor de komst invloed hebben op de leefsituatie in het thuisland na de terugkeer. Als iemand bijvoorbeeld heeft moeten vluchten, is diegene vaak al zijn eigendommen in zijn thuisland kwijt. Bovendien voelt een vluchteling vaak angst om weer terug te keren naar het thuisland. Daarnaast kan de leefsituatie in het thuisland invloed hebben op de leefsituatie in Nederland. Als iemand hierheen komt met de verwachting om snel geld te verdienen en daarna terug te keren, zal diegene waarschijnlijk slecht integreren in Nederland omdat men het idee heeft om hier tijdelijk te zijn en zo snel mogelijk weg te gaan.

Verskillende overwegingen en verwachtingen zorgen er dus uiteindelijk voor hoe het besluit tot terugkeer tot stand komt en hoe men deze terugkeer zal ervaren. Bovendien kan de voorbereiding op de terugkeer een grote rol spelen in het opbouwen van een duurzaam leven in het thuisland. Om elke fase van het proces van terugkeer volledig te begrijpen zijn de volgende deelvragen tot stand gekomen:

- 1. Op basis van welke overwegingen zijn ongedocumenteerde migranten naar Nederland gekomen?*

Deze vraag zal gaan over fase 1 in de migratiecyclus: de komst naar Nederland. Met behulp van deze deelvraag probeer ik erachter te komen hoe de situatie in het thuisland was en waarom men ervoor koos om weg te gaan. De redenen hiervoor zijn vaak complex en hebben meerdere dimensies die afhangen van structurele en persoonlijke omstandigheden (de Haas & Fokkema, 2011). Veel voorkomende redenen zijn het zoeken naar veiligheid, het zoeken naar een baan om geld te verdienen, het volgen van een opleiding, het wonen bij familieleden enz. De overwegingen om naar Nederland te komen worden, zoals eerder gezegd, beïnvloed door verwachtingen die men van tevoren van Nederland had. Het is erg interessant om deze vraag te stellen aangezien de redenen om naar Nederland te komen invloed kunnen hebben op de overwegingen om terug te keren naar het thuisland.

2. Op basis van welke overwegingen kiezen ongedocumenteerde migranten ervoor om terug te keren naar hun thuisland?

Deze vraag gaat over fase 2: Het besluit tot terugkeer. De focus in deze vraag zal liggen op de motivaties tot terugkeer, die volgens de literatuur vaak voortkomen uit onvervulde verwachtingen. Het is daarom van belang om meer te weten over de leefsituatie van de ongedocumenteerde migrant in Nederland. Toch moet er niet vanuit worden gegaan dat migranten altijd willen terugkeren door een falende situatie, want de reden kan ook een succesverhaal zijn. Door economische integratie in Nederland kan men voldoende geld verdienen of de juiste kennis opdoen door werk, zodat men pas terug gaat als men tevreden is over het behaalde menselijk kapitaal. Bovendien spelen transnationale banden een rol: sterke banden met het thuisland kunnen samengaan met sterke integratie in Nederland (Haas & Fokkema, 2011). Het leven in Nederland heeft waarschijnlijk een grote invloed op het uiteindelijke besluit om terug te keren naar het thuisland.

3. Hoe bereiden migranten zich voor op terugkeer en hoe worden zij ondersteund door externe organisaties?

Deze vraag gaat over fase 3: De voorbereiding op de terugkeer. Deze vraag is belangrijk om dat dit voor een groot deel de 'geslaagdheid' van de terugkeer bepaalt (Cassarino, 2008). De toekomstverwachtingen van het thuisland spelen hierin een grote rol aangezien dat de gevoelens van 'beloning' beïnvloedt en er uiteindelijk voor zorgt of iemand makkelijker 'embedded' raakt in het thuisland. Externe organisaties, in dit onderzoek the Brigde to Better Foundation, spelen een grote rol in het ondersteunen van migranten bij terugkeer. Wat kan men zeggen over de ondersteuning; helpt dit hen bij de voorbereiding op de terugkeer? En wat kan er verbeterd worden met betrekking tot de ondersteuning? Daarnaast gebruiken migranten vaak diverse (creatieve) strategieën om zichzelf voor te bereiden op de terugkeer, die met deze deelvraag achterhaald zullen worden.

4. *Hoe ervaren ongedocumenteerde migranten de daadwerkelijke terugkeer naar hun thuisland?*

Deze vraag gaat over fase 4: de terugkeer naar het thuisland. Deze vraag zal zich richten op migranten die al zijn teruggekeerd naar hun thuisland. De vraag is of terugkeerders uiteindelijk tevreden zijn over hun keuze en het gevoel hebben zich thuis te voelen in hun thuisland. Mixed embeddedness speelt hierin een grote rol en bepaalt of hun verwachtingen vervuld zijn of vervuld kunnen worden in de toekomst. Het zal moeilijk zijn om te meten in hoeverre iemands toekomstverwachtingen realiteit zijn geworden maar men kan waarschijnlijk wel zeggen hoe hij/zij het leven ervaart in het thuisland. De data voor deze deelvraag zal worden achterhaald door twee interviews met hulpverleners die beiden een evaluatiereis hebben gemaakt; Marion naar Oost-Afrika en Geertrude naar Ghana. Daarnaast zal geprobeerd worden om terugkerende migranten te interviewen via telefoon of email.

Ik verwacht dat deze deelvragen de hoofdvraag kunnen beantwoorden omdat elke fase van de migratiecyclus wordt toegelicht en zo het levensverhaal van een migrant in zijn geheel kan worden begrepen.

5.3 Relevantie

Dit onderzoek is wetenschappelijk relevant omdat het een lacune opvult in de bestaande theorie. Het geeft nieuwe inzichten in het migratieproces en de complexe dynamiek van belonging door te kijken naar het hele levensverhaal vanuit het perspectief van een migrant. Er wordt dus verder gekeken dan één fase binnen het migratieproces, waardoor een duidelijker beeld kan worden gevormd. Deze benadering ontbreekt vaak nog in de literatuur omdat men niet altijd rekening houdt met de hele migratiecyclus. Bovendien wordt vaak kwantitatief onderzoek gedaan vanuit het perspectief van de overheid en verschillende organisaties, waarbij met name quota's worden berekend van migranten die terug moeten worden gestuurd. Er is vaak een groot verschil tussen de ideeën over terugkeer en 'thuis' van politici en beleidsmakers en de werkelijke ervaring van terugkeer door de migrant zelf (Baey, 2007).

Er wordt met dit onderzoek getracht opheldering te geven in de discussie over of terugkeer een wenselijke oplossing is op het 'migratieprobleem'. Men twijfelt over de 'geslaagdheid' van terugkeer omdat blijkt dat veel migranten, ondanks ondersteuning van organisaties, moeite hebben om een bestaan op te bouwen in hun thuisland en zich bovendien niet thuis voelen. Door te kijken naar de perspectieven van migranten over terugkeer en hun mening te vragen over de ondersteuning die zij ontvangen, kan een betere evaluatie plaatsvinden over terugkeer als wenselijke oplossing. Als blijkt dat terugkeer voor veel ongedocumenteerde migranten niet succesvol is, zal het beleid moeten worden aangepast.

Bovendien is het maatschappelijk gezien heel nuttig om te onderzoeken hoe ongedocumenteerde migranten de leefsituatie in Nederland ervaren en de terugkeer naar hun thuisland. In Nederland leven veel migranten en een groot deel hiervan is illegaal. Op dit moment is het

vreemdelingenbeleid in Nederland vooral gericht op het zoveel mogelijk tegenhouden van vreemdelingen om onze grenzen binnen te dringen (EMN, 2012). Ook zijn er politieke discussies over het strafbaar stellen van illegaliteit, wat zal betekenen dat ongedocumenteerden als criminelen behandeld gaan worden. Deze beslissing zal een grote impact hebben op het leven van ongedocumenteerden en een terugkeer zal steeds vaker een optie worden. Om deze terugkeer zo goed mogelijk te laten verlopen is het essentieel om erachter te komen hoe ongedocumenteerde migranten tot het besluit van terugkeer komen en hoe zij de terugkeer ervaren. Hier kunnen hulporganisaties dan op inspelen en ervoor zorgen dat de assistentie tijdens de terugkeer verbetert. Zo zal de duurzaamheid van de terugkeer toenemen wat voor meerdere partijen goed is: de Nederlandse overheid ziet een terugkeer als geslaagd als een migrant niet meer terug komt en zij dus geen zorg meer hoeven te dragen en de migrant kan opnieuw een leven opbouwen op een plek waar hij/zij zich meer thuis zal voelen. Het is daarom erg interessant om dit onderzoek uit te voeren en kritisch te zijn om zo een groot maatschappelijk probleem te kunnen verhelderen en aanbevelingen te kunnen doen om de situatie voor zowel de Nederlandse samenleving als de migrant te verbeteren.

5.4 Ethische verantwoording

In dit onderzoek ben ik mij er van bewust dat de onderzoekspopulatie een kwetsbare groep is die vaak een moeilijk verleden heeft gehad of op dit moment in een moeilijke situatie verkeert. Het zal daarom lastig zijn om respondenten te benaderen omdat zij waarschijnlijk moeite hebben om over hun leven te praten. Er is ook een mogelijkheid dat sommige migranten het juist fijn vinden om hun verhaal kwijt te kunnen en blij zijn dat er iemand naar hen luistert, maar dit zal niet voor iedereen gelden. Daarom is het van belang dat ik vertrouwen win bij mijn respondenten en ervoor zorg dat hun anonimiteit gewaarborgd blijft. Dit is vooral van belang om hun illegale status te verbergen en om bij hen huivering weg te nemen om onbekenden te vertrouwen uit angst opgepakt te worden. Het voordeel is dat ik alleen mensen zal benaderen die er vrijwillig voor kiezen om terug te keren, dus niet gedwongen worden. Ik verwacht dat zij meer open zullen zijn om over de keuze van hun terugkeer te praten. Toch zien veel migranten het als falen als zij terugkeren en zij zijn niet trots op hun keuze. Zij voelen zich mogelijk mislukkelingen en schamen zich voor hun familie en vrienden in het thuisland. Ik hoop dat ik deze schaamte enigszins kan wegnemen door een ongedwongen sfeer te creëren en de respondenten op hun gemak te stellen tijdens de interviews. Ik wil de respondenten laten voelen dat zij in vertrouwen hun verhaal kunnen doen en hoop dat zij het uiteindelijk fijn zullen vinden om over hun leven te praten. Het zou fijn zijn als zij het gevoel hebben er zelf ook iets aan te hebben dat er iemand naar hun verhalen luistert.

Ik zal mijn respondenten werven via de cliënten van the Bridge to Better Foundation (BtoB) in Amsterdam. Deze organisatie ondersteunt ongedocumenteerde migranten die willen terugkeren naar hun thuisland. In de gesprekken met migranten zal ik duidelijk maken dat ik geheel los van de organisatie sta en zij mij dus kunnen vertrouwen en hun mening kunnen geven over de ondersteuning die BtoB biedt. Aan de andere kant heb ik beloofd om mijn resultaten van dit onderzoek terug te

koppelen naar de organisatie. Omdat ik anonimiteit wil waarborgen en niet wil dat BtoB weet hoe respondenten persoonlijk over de organisatie denken, zal ik een apart stuk aanbevelingen schrijven die ik kan terugkoppelen naar de organisatie. Ik zal dan zorgen dat de respondenten onherkenbaar blijven en zo de anonimiteit kan worden gewaarborgd, maar toch een bijdrage leveren aan de organisatie door het advies te geven over het eventueel aanpassen van hun huidige aanpak in de ondersteuning van ongedocumenteerde migranten.

6. Methodologie

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden is het van belang om een goede methode te ontwikkelen. Deze methode wordt in dit hoofdstuk nauwkeurig beschreven, zodat duidelijk wordt hoe het antwoord op de hoofd- en deelvragen wordt gevormd.

6.1 Onderzoeksstrategie

Dit onderzoek zal kwalitatief zijn omdat voor een interpretivistische benadering is gekozen; het begrijpen van de sociale wereld door de interpretaties van deze wereld door de onderzoeksparticipanten, in dit geval ongedocumenteerde migranten in Nederland (Bryman, 2008). Hun verhalen staan in dit onderzoek centraal en er wordt dus vanuit hun perspectief naar de wereld gekeken. Bovendien is het onderzoek constructivistisch van aard, omdat er wordt onderzocht hoe mensen betekenis geven aan de wereld. Het doel is namelijk om te begrijpen hoe ongedocumenteerde migranten het proces van terugkeer naar hun thuisland ervaren en welke onderliggende overwegingen en verwachtingen te gronde liggen aan het besluit tot de komst naar Nederland en het besluit om terug te keren naar het thuisland. Om te begrijpen hoe zij dit ervaren is het van belang om te kijken naar een proces, in dit geval de verschillende fasen van de migratiecyclus, zodat men inzicht kan krijgen in iemand leven over een langere tijd. Dit is typerend voor kwalitatief onderzoek, wat het sociale leven vaak ziet in processen om voortdurende veranderingen te bestuderen, en daarom zeer geschikt is om meer te weten te komen over het proces van vrijwillige terugkeer. Processen zijn een reeks van individuele en collectieve gebeurtenissen, acties en activiteiten die zich ontploegen in de loop van de tijd (Bryman, 2008). De rode draad van dit onderzoek zal daarom de migratiecyclus zijn, die deze gebeurtenissen en ervaringen samenvat in verschillende fasen over tijd.

Een kritiek punt van kwalitatief onderzoek is vaak dat deze vorm van onderzoek erg beperkt is en resultaten niet kunnen worden gegeneraliseerd (Bryman, 2008). Dit onderzoek zal inderdaad beperkt blijven tot een aantal interviews met migranten die deelnemen aan een terugkeerprogramma van maar één organisatie, Bridge to Better in Amsterdam. Het doel van het onderzoek is ook niet om uitspraken te doen over de gehele populatie van ongedocumenteerde migranten, maar probeert de aandacht te vestigen op individuele verhalen van migranten. Elk verhaal is zo verschillend, maar toch zal getracht worden om bepaalde overeenkomsten en verschillen te ontdekken, zodat men na het lezen van deze scriptie een redelijk beeld kan krijgen hoe een aantal ongedocumenteerde migranten een vrijwillige terugkeer naar hun thuisland ervaren.

6.2 Onderzoeksdesign

Dit onderzoek zal een case-study zijn omdat er één zaak op een intensieve manier wordt bestudeerd. Het gaat om een specifieke groep van ongedocumenteerden die vrijwillig willen terugkeren waardoor

gedetailleerd onderzoek mogelijk is. Deze case-study zal kritisch zijn, omdat er zal worden gekeken of een vrijwillige terugkeer een ‘oplossing’ is voor het ‘migrantenprobleem’ in Nederland. Aan de andere kant is het een unieke case, omdat elk verhaal van een migrant anders is en het over het persoonlijke leven van hele verschillende mensen gaat.

Het onderzoek vindt op microniveau plaats omdat het om een klein aantal persoonlijke verhalen van individuen gaat. Een consequentie hiervan is dus dat het lastig is om generaliserende conclusies te trekken, maar het is wel ontzettend interessant om verhalen van verschillende groepen mensen te verzamelen die zich in dezelfde situatie bevinden. Zo kunnen onderliggende thema’s worden ontdekt en bepaalde overeenkomsten en verschillen zodat er een verhelderend beeld kan worden gevormd over de ervaring van ongedocumenteerde migranten bij de vrijwillige terugkeer naar hun thuisland (Black, 2003).

6.3 Onderzoeksmethoden

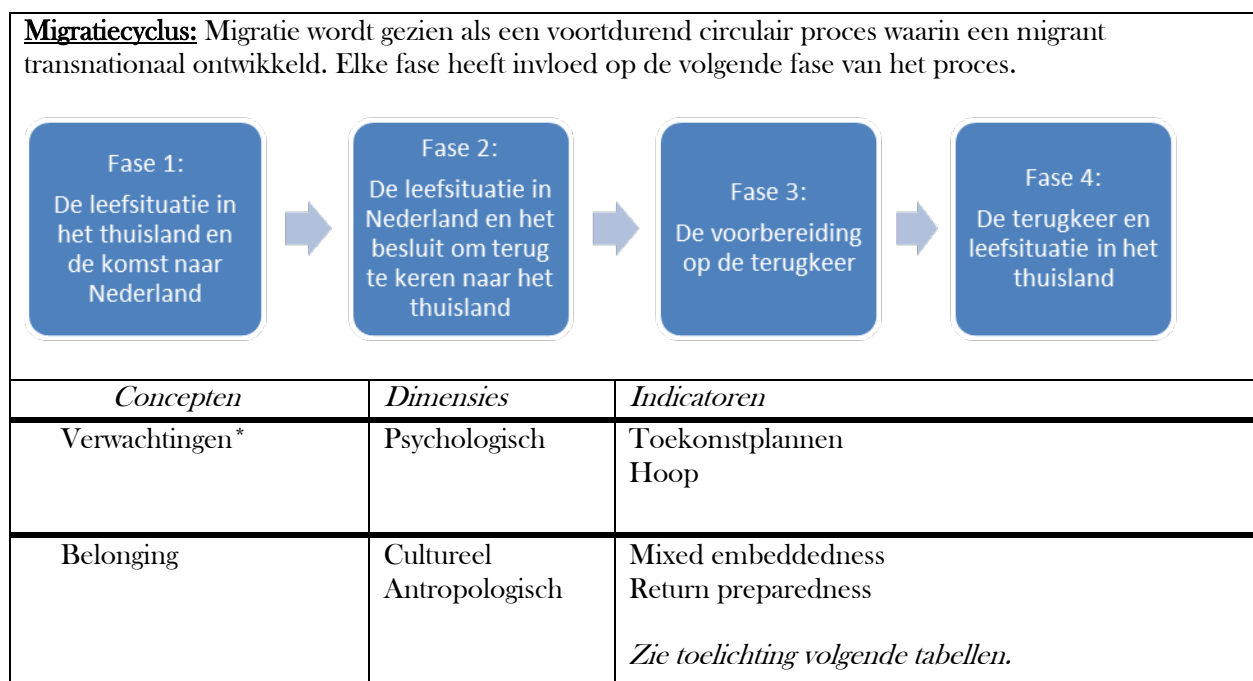
In dit onderzoek zal voornamelijk door semi-gestructureerde interviews data worden verzameld. Dit is een flexibele manier om aan data te komen omdat tijdens het interview nog verdere vragen kunnen worden gesteld die niet voorbereid waren. Zo kan door worden gegaan over relevante onderwerpen die tijdens het interview naar boven komen (Bryman, 2008). Aan de andere kant zorgt het voor structuur omdat van te voren al een aantal onderwerpen vaststaan en dit dus bij elke ongedocumenteerde migrant ondervraagd kan worden. Bovendien worden er open vragen gesteld wat tot meer informatie leidt en de respondenten meer op hun gemak stelt dan bijvoorbeeld een gestructureerde vragenlijst (Bryman, 2008). Dit is vooral belangrijk aangezien ik verwacht dat ongedocumenteerde migranten over het algemeen wantrouwend zullen zijn om geïnterviewd te worden.

Naast semi-gestructureerde interviews zal er participerende observatie plaatsvinden bij Bridge to Better. Ik kan daar vrijwilligerswerk doen, wat mij in staat stelt om veel informatie te kunnen verzamelen over de ondersteuning die ongedocumenteerde migranten krijgen bij de voorbereiding op hun terugkeer. Door contacten te leggen met de migranten die de verschillende trainingen volgen zal ik een aantal migranten kunnen benaderen om semi-gestructureerde interviews af te leggen. Mijn rol als observant zou dan open zijn en ik zou eerlijk vertellen wat ik kom doen, omdat het belangrijk is om vertrouwen te winnen. Het is van belang dat ik deze migranten duidelijk maak dat ik, ondanks dat ik vrijwilligerswerk doe, los sta van de organisatie en zij anoniem zullen blijven. Zo kunnen zij mij eerlijk en open te woord staan, ook als zij eigenlijk niet tevreden zijn over de organisatie.

6.4 Operationalisering

Een belangrijk concept in dit onderzoek is de migratiecyclus, wat de rode draad is van mijn onderzoek. Ook zijn de concepten ‘verwachtingen’ en ‘belonging’ belangrijk. Vervolgens is belonging nog verder uitgewerkt middels het concept ‘mixed embeddedness’. Bovendien is belonging verder verklaard in de context van terugkeer, waarbij ‘readiness to return’, oftewel de graad van voorbereiding op de terugkeer,

een grote rol speelt. Aangezien alle concepten erg dicht bij elkaar liggen, zullen bepaalde indicatoren overlappen.

*Verwachtingen: Het vooruitkijken en anticiperen op de toekomst door het proces van het evalueren van toekomstige resultaten van alternatieve beslissingen. Men kiest uiteindelijk de situatie waar de verwachtingen van het gewenste doel het hoogst zijn.

Beloning: Het thuisvoelen en je positie vinden in de maatschappij.

<i>Concept</i>	<i>Dimensies</i>	<i>Indicator</i>
Mixed embeddedness: Om een gevoel van 'beloning' te krijgen moet men zowel economische, sociaal als psychosociaal 'embedded' zijn.	Economisch	Kan in duurzaam levensonderhoud voorzien dus kan tegenslagen voorkomen of hier makkelijk van herstellen. De toegang tot bronnen (onderwijs, gezondheidszorg, transport) De toegang tot bezit (inkomen, huis, land, voorraad)
	Sociaal	Sociale netwerken om informatie te krijgen (bijv. een baan) Sociale netwerken voor materiële steun (huisvesting, geld) Sociale netwerken voor emotionele steun (sociale acceptatie, intimiteit)

	Psychosociaal	Vrijheid van identiteitsvorming en acceptatie van deze identiteit Transnationalisme*
--	---------------	---

*Iemands identiteit is altijd dynamisch, multidimensionaal en contextueel en het is dus geen vaste en gegeven eigenschap van een persoon. Een verandering van een geografische en culturele omgeving leidt vaak tot de creatie van een identiteit die ontstaat uit verschillende culturen, waardoor nieuwe hybride culturele vormen ontstaan. Deze nieuwe hybride identiteit past vaak niet in één bepaalde cultuur, maar is een mix van verschillende culturen samen.

Beloning bij terugkeer: Naast mixed embeddedness in het thuisland spelen de migratiecyclus, de ondersteuning bij de terugkeer en persoonlijke kenmerken van de migrant een grote rol om zich (opnieuw) thuis te voelen in het thuisland.		
Return preparedness: Een proces waarin iemand de mogelijkheid heeft om tastbare en ontastbare bronnen te verzamelen om de terugkeer naar het thuisland zo goed mogelijk te laten verlopen. Het is de mogelijkheid van een individu om te bepalen hoe, wanneer en waarom het tijd is om terug te keren naar het thuisland.	Free will	Vrijwillig Niet gedwongen door anderen. Niet opgedrongen door externe omstandigheden
	Readiness to return	Benutten van tastbare bronnen (bijv. financieel kapitaal) Benutten van ontastbare bronnen (bijv. contacten, relaties, vaardigheden, kennis, bewustzijn van omstandigheden thuisland en gastland).

6.5 Dataverwerking en analyse

De semi-gestructureerde interviews zullen worden opgenomen en worden getranscribeerd. Ook zullen er aantekeningen worden gemaakt bij de observaties tijdens het vrijwilligerswerk bij de organisatie Brigde to Better. Om conclusies uit deze data te kunnen trekken zal er worden gelet op terugkerende thema's, die gevonden worden door indicatoren. Dit zal gedaan worden door de interviews meerdere malen te beluisteren en de transcripten nauwkeurig door te lezen. Terugkerende thema's zullen worden gemarkeerd en zullen worden samengevoegd in het resultatenhoofdstuk. Door middel van quotes zullen deze resultaten worden verduidelijkt zodat het een goed lopend verhaal wordt.

6.6 Respondentenwerving

De populatie die onderzocht wordt zijn ongedocumenteerde migranten in Nederland die willen terugkeren naar hun thuisland. Daarnaast zal getracht worden om data te verzamelen van migranten die al zijn teruggekeerd. De respondenten zullen worden benaderd door middel van ‘purposive sampling’ (Bryman, 2008). Dit houdt in dat doelgericht is gekozen wie geïnterviewd wordt, aan de hand van advies van de organisatie. Zij kunnen informatie geven over welke mensen volgens hen bereid zijn om een aantal vragen te beantwoorden zodat er respondenten kunnen worden gekozen die bijdragen aan het beantwoorden van mijn hoofd- en deelvragen. Deze mensen moeten Nederlands of Engels spreken zodat er een zo klein mogelijke taalbarrière is en er geen vertaler aan te pas hoeft te komen die de resultaten kan beïnvloeden (Black et al, 2005).

De migranten zijn allen via Bridge to Better verworven en ik heb hier toestemming voor gevraagd. Ik heb twee migranten bij de organisatie zelf geïnterviewd en met de andere drie heb ik buiten de organisatie om een afspraak gemaakt. Twee migranten heb ik geïnterviewd in een café in Amsterdam en bij de ander ben ik naar zijn huis geweest in Amsterdam Geuzenveld. Ook heb ik twee hulpverleners van Bridge to Better geïnterviewd: Marion, de oprichtster van de organisatie en Geertrude, een medewerker. Ik hoop hiermee, naast de informatie van mijn participerende observaties, voldoende informatie te verzamelen zodat ik mijn hoofd- en deelvragen kan beantwoorden.

7. Resultaten

Na het uitvoeren van het onderzoek door middel van observaties bij Bridge to Better en het interviewen van ongedocumenteerde migranten via de organisatie, zijn de data verwerkt. Dit is gedaan door de interviews en de aantekeningen van de observaties uit te typen en vervolgens te kijken naar terugkerende thema's. De vragen in de interviews zijn gesteld per deelvraag, dus per fase van de migratiecyclus. De resultaten zullen ook op deze manier besproken worden.

7.1 Introductie Bridge to Better

Begin oktober ben ik voor het eerst naar Bridge to Better (BtoB) geweest, een organisatie in Amsterdam die zich sinds eind 2011 bezig houdt met het ondersteunen van ongedocumenteerde migranten. Deze organisatie is opgericht door Marion, een Amsterdamse vijftiger, die eerder werkte bij twee organisaties die hulp gaven aan ongedocumenteerde migranten. Zij ondervond door haar werk dat er iets gedaan moest worden aan de problematiek van ongedocumenteerden of mensen die uitgeprocedeerd waren. Een groot deel van deze mensen leidt volgens Marion een hopeloos bestaan en leeft in angst om op gepakt te worden, heeft een passieve houding gekregen door soms maandenlange opsluiting in detentiecentra, ziet de leefsituatie in Nederland als een falende ervaring en heeft bijvoorbeeld geen werk of onderdak.

'Uitzichtloosheid, mensen hadden geen dromen meer. Ja, door de afwijzingen, door het lange wachten, eh... geen doel hebben. Op een gegeven moment zag je dat de zelfwaarde van mensen naar beneden ging en dat ze op het laatst helemaal geen ideeën meer hadden en ze voelden zich mislukt. Ja, dat waren problemen die ik zag' (Marion).

Vaak beginnen deze mensen op een gegeven moment te realiseren dat het leven in Nederland hen geen toekomst kan bieden en dat er geen alternatieven zijn om legaal in Nederland te verblijven. Zij willen dus terugkeren naar hun thuisland maar weten niet hoe zij dit moeten doen. Daarom ondersteunt Bridge to Better deze mensen om erachter te komen wat zij nodig hebben om weer een bestaan op te bouwen in hun thuisland. Zij worden 'empowered', wat inhoudt dat zij worden gemotiveerd om hen weer in hun kracht te zetten, en zij krijgen business trainingen, doen praktijkervaring op, krijgen computerles en persoonlijke coaching en worden medisch ondersteund als dit nodig is. Het doel is het schrijven van een businessplan in Nederland zodat zij terug gaan met een plan, in plaats van met alleen een ticket of geld. Door dit plan krijgen zij volgens Marion weer zelfvertrouwen en hoop voor de toekomst en kunnen zij door middel van een kleine onderneming niet alleen in hun eigen onderhoud voorzien, maar ook een economische bijdrage leveren aan hun thuisland.

Doordat de mensen die hulp vragen bij de organisatie zelf al een keuze hebben gemaakt en er vrijwillig voor kiezen om terug te keren, is het mogelijk om hen in een aantal maanden voor te bereiden zodat zij een duurzame toekomst kunnen opbouwen in het thuisland. De eerste maand wordt er vooral georiënteerd en informatie gegeven over de mogelijkheden in hun thuisland. De tweede maand wordt

besteed aan empowering, dus onder andere hoe iemand zelf zijn leven kan opbouwen. In de tweede en derde maand begint men met het schrijven van het businessplan en, krijgt men meer training over hoe een business werkt en is er soms de ruimte om praktijklessen te volgen in Nederland in de sector waarin iemand een bedrijfje wil starten. Bovendien wordt er geholpen met een financieringsplan en kan Bridge to Better, door middel van subsidie van de overheid, een budget van ongeveer 1.500 euro geven om de migrant te helpen met het opzetten van een klein bedrijfje. Dit budget is afhankelijk van de status van de persoon in kwestie; uitgeprocedeerde asielzoekers hebben bijvoorbeeld recht op meer geld dan ongedocumenteerden en kunnen ongeveer 3000 euro ontvangen. Migranten met een verblijfsvergunning die willen terugkeren, krijgen juist een kleiner budget.

Naast het budget, wat men pas krijgt als diegene is teruggekeerd, krijgt men in Nederland elke week na de training wat leefgeld en geld voor transport (voor bijvoorbeeld een bezoek aan de ambassade). Ook vindt er financiële ondersteuning plaats als bepaalde documenten moeten worden aangevraagd of andere kosten gemaakt worden die essentieel zijn voor de terugkeer. De kosten van het project zijn volgens Marion in vergelijking met de kosten voor detentie laag:

‘Terwijl als iemand in detentie is, dat dat 300euro per dag is wat iemand kost. Dat je denkt van: nou, als je iemand 3 maanden kan ondersteunen, en je kan daarmee iemand gewoon op de been krijgen en succesvol laten terugkeren, dat moet toch mogelijk zijn?’ (Marion)

Het project lijkt dus in principe een win-win situatie te zijn voor zowel de migrant als de Nederlandse overheid. De gemeente Amsterdam toonden dan ook interesse:

‘Toen ben ik gaan praten met gemeente Amsterdam en het ministerie en gezegd van nou... ik zie dat jullie eh.. niet willen dat deze mensen in Nederland blijven en de enige alternatief is in vreemdelingenbewaring zetten en ik zie dat deze mensen vanuit die positie helemaal niet gaan kiezen. Helemaal niet terug gaan want dat is niet waardig. En ik denk dat, nou..., door persoonlijke benadering ik deze mensen wel kan motiveren om een keuze te maken. Nou, daar hadden ze oren naar. Ze zeiden van nou: dat klinkt goed, laat maar zien. Dus toen ben ik het project verder gaan uitwerken en ik ben begonnen, want ik dacht van dan kon ik ook laten zien dat het werkt’ (Marion).

Bridge to Better heeft begin 2012 voor het eerst subsidie gekregen om de eerste 25 mensen te begeleiden. In 2013 hebben zij opnieuw subsidie gekregen en tot nu toe hebben zij ongeveer 100 mensen ondersteund bij terugkeer. Op het moment van mijn onderzoek hadden zij net te horen gekregen dat zij ook subsidie krijgen voor 2014, dus Bridge to Better kan het komende jaar nog meer mensen terug naar hun thuisland begeleiden. Het klinkt allemaal heel goed, maar hoe gaat het in de praktijk eraan toe?

7.2 Een donderdagavond bij Bridge to Better: participerende observatie

Begin oktober kwam ik langs om te overleggen over de mogelijkheden om scriptieonderzoek te doen bij Bridge to Better en ik werd heel hartelijk ontvangen; het was geen probleem om af en toe langs te komen en met de migranten te praten. Een week later, 24 oktober 2013, ben ik voor het eerst naar een bijeenkomst geweest, die elke donderdag plaatsvindt. De migranten zijn vanaf 15.00 uur welkom om een

computerles te volgen die wordt gegeven door een Togolees die ICT heeft gestudeerd en al voor lange tijd in Nederland woont. Het voordeel is dat de man zowel Nederlands als Frans en Engels spreekt, zodat iedereen hem goed kon begrijpen. Migranten uit alle landen zijn namelijk welkom, maar de meeste migranten komen uit Oost- en West- Afrika en ook wel Nepal, Bangladesh en India. Op het moment van mijn onderzoek zijn er toevallig uitsluitend Afrikanen, bijna allen mannen, die worden ondersteund. Dit betekent dus dat er geen vrouwelijke migranten zullen worden geïnterviewd en mijn onderzoek alleen wordt gedaan vanuit het perspectief van Afrikaanse, mannelijke migranten uit West- en Oost-Afrika.

Na de computertraining is er tijd om wat met elkaar te praten en rond 18.00 uur wordt er met z'n allen gegeten. Het eten wordt gemaakt door Henny, een oudere vrouw die zich al jaren inzet voor ongedocumenteerden. Zij zorgt altijd dat er gerechten worden gemaakt met een exotisch tintje, zoals rijst met bonensaus en pittige kip. De organisatie is heel open en toegankelijk voor iedereen die geïnteresseerd is en iets kan bijdragen, wat voor een fijne sfeer zorgt. Toch merkte ik dat er bij de verschillende bijeenkomsten waar ik ben geweest weinig wordt gezegd tijdens het avondeten en men vooral druk bezig is met eten. Sommige migranten proberen zich af te zonderen en gaan ergens alleen zitten. Toen er een kerstdiner werd georganiseerd had Henny heel uitgebreid gekookt en waren er cadeautjes voor iedereen. Ik zag dat de migranten het erg waardeerden, maar toch bleef er een stille, bijna ongemakkelijke sfeer hangen. Waarschijnlijk komt dat omdat de meeste migranten veel aan hun hoofd hebben en het aan sommigen te merken is dat zij al met hun hoofd in hun thuisland zijn. Of omdat het feit dat men bij elkaar is al genoeg is en er niet zoveel gepraat hoeft te worden. Ook had ik het idee dat men buiten Bridge to Better niet veel contact had, waardoor men elkaar niet heel goed kende. Het betekent overigens niet dat de migranten hetzelfde ervoeren en hier heb ik ook niet naar gevraagd, dus ik kan hier geen uitspraken over doen.

Hoewel de trainingen een verplicht onderdeel van het ondersteuningstraject zijn, hangt het er vanaf hoeveel mensen er komen. Op het moment van mijn onderzoek worden er ongeveer 20 migranten begeleid, maar aangezien de meesten in verschillende periodes zijn begonnen, beginnen sommigen pas net met het schrijven van een businessplan terwijl anderen al klaar zijn. De trajecten van de verschillende migranten lopen dus door elkaar heen, wat soms verwarrend is. De verschillende fasen in het begeleidingstraject zijn daarom niet heel duidelijk te onderscheiden en zijn waarschijnlijk vooral om bureaucratische redenen opgesteld. Sommige migranten keren namelijk ook binnen een paar weken terug terwijl het werkelijke traject eigenlijk 3 tot 4 maanden duurt. Het hangt dus van de individuele situatie af hoe iemand begeleid wordt en in de gezamenlijke bijeenkomsten wordt getracht zoveel mogelijk kennis over te brengen, ongeacht de voorbereidingsfase waarin iemand zich bevindt.

Na het eten start de verplichte business training, die door een andere Togolees wordt gegeven die economie heeft gestudeerd. Het belangrijkste doel is namelijk om een klein bedrijfje op te zetten zodat een duurzame en stabiele toekomst kan worden opgebouwd in het thuisland. Er worden verschillende onderwerpen behandeld, zoals de verschillende onderdelen van een businessplan, de 5

W's van de geplande business (wat, waar, waarom, wie, wanneer), hoe men moet omgaan met zijn budget door urgente en belangrijke dingen te leren scheiden, de duurzaamheid van je business (rekening houden met tegenslagen; niet alles gaat in het echt hetzelfde als hoe het in je businessplan gepland wordt) enz. In de training werd aangegeven dat de grootste oorzaak van het falen van het plan het omgaan met geld is. Het budget wat men krijgt van Bridge to Better is klein dus daarom is het van belang dat dit geld uitsluitend wordt besteed aan het bedrijfje. Het is dus niet de bedoeling om het geld aan andere dingen op te maken. Maar terugkeerders willen, volgens de Togoleese docent, vaak voor de familie en vrienden overkomen als 'big men' die het gemaakt hebben, en willen zo snel mogelijk een huis en auto kopen. Er wordt in de trainingen dus hierop geattendeerd en met voorbeelden uit de praktijk gedemonstreerd dat, als men het geld goed besteed, men wel degelijk een goedlopend bedrijfje kan opzetten.

In de business training wordt ook een deel empowering gegeven, vaak door Marion of Geertrude, waarin migranten bijvoorbeeld worden gestimuleerd om open te staan voor andere ideeën of om samen te werken om met anderen een bedrijfje op te zetten. Eén van de opdrachten in de training was dat men in groepjes eerst zijn eigen businessplan moesten presenteren aan de groep en vervolgens gezamenlijk tot een idee voor een bedrijf moest komen. Het werd toen duidelijk dat het lastig is om tot een gemeenschappelijk idee te komen, maar dat veel verschillende ideeën samen een beter idee kunnen vormen dan alleen te kijken naar iemands individuele idee. Zo leert men te luisteren naar anderen en open te staan voor nieuwe ideeën om het businessplan te verbeteren.

Tijdens het bijwonen van de trainingen op donderdag heb ik migranten benaderd om te vragen of ik hen mocht interviewen en zij waren allen heel open en vonden het prima. In eerste instantie voelde het tijdens de interviews ongemakkelijk om aan een vreemde zulke persoonlijke vragen te stellen, maar uiteindelijk merkte ik dat de meeste respondenten heel open waren en, ondanks dat het soms emotioneel was om over hun leven te vertellen, zij het waardeerden dat ik naar hun verhaal luisterde. Ik heb de volgende migranten geïnterviewd:

Naam	Leeftijd	Land	Periode in Nederland	Geplande vertrek	Achtergrond	Business
Harrison	42	Uganda	12 jaar	Halverwege 2014	Geluk en geld zoeken in Europa, ongedocumenteerd.	Patatkraam
Thomas	Dertiger	Ghana	14 jaar	Vertrokken op 17 december 2013	Beter leven beloofd door baan bij Philips. Verblijfsvergunning op medische gronden niet verlengd.	Repareren van koelsystemen van airco's, koelkasten enz.

Youssef	29	Uganda	5 jaar	April 2014	Geronseld voor leger in Irak, gevlucht maar geen asiel gekregen	Kippenboerderij
Mo	27	Burundi	7 jaar	-	Gevlucht omdat broer verdacht werd van samenwerking met rebellen. Asiel gekregen maar verblijfsvergunning nu verlopen.	Beauty salon met meerdere diensten op dezelfde plek
Kwame	37	Burundi	13 jaar	Zo snel mogelijk.	Gevlucht voor oorlog en asiel gekregen. Nooit ongedocumenteerd geweest.	Modern pluimvee bedrijf

Bovendien heb ik Marion, de oprichtster van B to B, geïnterviewd en Geertrude, een werknemer die al ongeveer anderhalf jaar werkzaam is bij de organisatie.

Naam	Leeftijd	Functie	Taken
Marion	Vijftiger	Oprichtster B to B	Hoofd organisatie, trainingen geven, reisdocumenten migranten regelen, contact met teruggekeerde migranten, fondsen aanschrijven voor subsidie.
Geertrude	22	Persoonlijke begeleider	Trainingen geven, ondersteuning van een aantal migranten van intake tot daadwerkelijke vertrek.

Uit de interviews heb ik onderstaande resultaten kunnen verzamelen, die per fase van de migratiecyclus besproken zullen worden.

7.3 De leefsituatie in het thuisland en de komst naar Nederland

'Uganda wasn't a bad country .. just because I had problems there. But I would still stay in Uganda because it's my country. I can't say, yeah Uganda is bad because it's always... home is the best. People just move from one place to another because of various problems. If it wasn't a problem I wouldn't have come here.' (Youssef)

Zoals uit de bestudeerde literatuur blijkt, migreren mensen vanwege zeer diverse redenen. Over het algemeen omdat zij verwachten op een andere plek meer productief te kunnen zijn en te kunnen investeren in hun menselijk kapitaal. Bepaalde pushfactoren in het thuisland zorgen ervoor dat iemand weg wil en bepaalde pullfactoren in Nederland zorgen ervoor dat iemand zich aangetrokken voelt om ergens anders een leven op te bouwen. Om tot de keuze van migratie te komen wordt er een afweging

gemaakt tussen de tevredenheid met de huidige woonplaats en de te verwachten tevredenheid elders (Kley, 2010).

Het betekent overigens niet dat iemand altijd de macht heeft om dit besluit tot migratie zelf te maken. Thomas, Kwame en Mo wilden helemaal niet weg en voelden zich fijn in hun land omdat ze een goed leven hadden voordat zij in Nederland kwamen. Mo had net zijn middelbare school afgerond en stond aan het begin van zijn leven. Thomas had een goede baan en repareerde airconditioners en koelsystemen op verschillende locaties, zelfs voor ministers en diplomaten. Hij werd opgehaald door privé chauffeurs en zijn leven was goed. Kwame zat op een goede elite kostschool en had zijn ouders die alles voor hem verzorgden. Ook zijn leven was zorgeloos. Als hun leven in hun thuisland volgens hen zo goed was, wat was dan de reden voor de komst naar Nederland?

In het gesprek met Marion kwam naar voren dat migranten om verschillende redenen naar Nederland komen:

'Er zijn mensen die komen uit hun land om economische redenen. En een combinatie daarvan, zoals bijvoorbeeld Burundi. Er was na de oorlog een stroom, heel veel mensen trokken weg omdat ze problemen hadden maar heel veel mensen hebben ook gedacht van: 'Oh, dat is gelijk een goed motief ook al heb ik zelf geen problemen. Dan kan ik zeggen dat er problemen zijn'. Dat het dus toch economische redenen zijn. Dus het is ook een combinatie ervan die je veel ziet. Kijk, iemand die moet vluchten, die moet vluchten en dat is echt een vluchteling. En economische vluchtelingen, dat zijn ja...de meeste mensen in die landen die dromen ervan...van Europa dat is gewoon een paradijs. Dat geloven ze allemaal en ja...dat is gewoon een beter leven. Waarom zijn Nederlanders naar Australië gegaan of naar Zuid-Afrika? Gewoon een stuk avontuur en een beter leven willen hebben.' (Marion)

Sommige mensen komen als vluchteling omdat het oorlog is in hun land, zoals Mo en Kwame. Anderen komen naar Nederland omdat zij gevaar lopen, zoals de Ugandese Youssef, die geronseld was voor het leger in Irak. Zij ervoeren dus veel pushfactoren in hun thuisland zoals angst door de dood van vrienden en familie, het verliezen van hun huis, geen sociale voorzieningen door de oorlog enz. Mo zegt hierover: *'So Burundi wasn't anymore a place to be for us'. Men komt in zo'n geval dus naar Nederland voor bescherming en het aanvragen van asiel. Vaak heeft iemand die vlucht geen kans om een land te kiezen waar men naartoe gaat: 'It was just a chance that I had. I never had an opportunity like: take me here, take me there' (Youssef). Tenzij je iemand kent, zoals in het geval van Mo, die zijn broer achterna vluchtte die al in Nederland was, zodat hij door middel van gezinshereniging ook naar Nederland kon komen.*

Naast oorlogsvluchtelingen zijn er ook mensen die hier om economische redenen komen, zoals Harrisson. Hij hoorde verhalen over Europa dat het een paradijs zou zijn en wilde het leven daar zelf ook ervaren:

'I completed 10 years, 12 years working, I see I have still nothing, I have no plot, I am growing up. Some people they used to go to Japan, after 2 years they came back with money. Some people used to go to London.....some people used to go outside and after 2 years they finished their house. So I said: If I go maybe to Europe, I make it' (Harrisson)

Hij verwachtte hier dus een beter leven te kunnen krijgen door veel geld te verdienen en in luxe te leven. In zijn eigen land lukte dit niet omdat hij daar, ondanks tien tot twaalf jaar werken, nog steeds niet

voldoende geld had om iets op te bouwen. Vele migranten hebben volgens Marion een grote droom om iets voor zichzelf te beginnen, maar falen hierin en komen daarom naar Nederland.

'Well, the life in Uganda..is a...50/50. How do I say that. Because the problem we have to get something like job is not easy. But you can get a job and they pay you like little money per month.....I was looking to get things and go start my own life by a business. When you have a capital and you come to my country you know you can do it. You can do it if you have money' (Harrison)

Harrison heeft in zijn thuisland verschillende pogingen gedaan om aan geld te komen, maar hij faalde. Zijn droom was om een klein huisje te bouwen maar het lukt hem niet om aan geld te komen, ondanks het feit dat hij van 1990 tot 2002 in Uganda werkte. Youssef had helemaal geen werk en deed wat kleine dingen om aan geld te komen wat niet makkelijk was omdat hij er alleen voor stond. Het was niet makkelijk en hij vertelde over de vele politieke problemen in zijn land en de falende overheid:

'It is not easy. Just because it is the pearl of Africa, it has beautiful things, the environment....everything, weather, whatever...but the politics.....' (Youssef)

Men heeft volgens Kwame een verkeerd beeld van Europa: door de kolonisatie hebben Afrikanen blanke mensen gezien met auto's, schoenen, goede kleding enz. en dat hadden zij toen nog niet. Daarom blijven Afrikanen volgens hem nog steeds denken dat het een paradijs is en als zij daar zijn, hun leven drastisch zal veranderen. Soms zijn deze verwachtingen zo groot dat iemand, zelfs als zijn leven goed is in het thuisland, direct ervoor kiest om naar Europa te gaan als de kans daar is. Thomas had namelijk een goed leven in Ghana, maar iemand beloofde hem dat het nog beter zou kunnen worden: hij zou meer kennis kunnen opdoen door een baan bij Philips te krijgen. Maar toen hij hier aankwam bleek de man die de baan voor hem zou regelen net te zijn overleden en niemand kon hem verder helpen om alsnog bij Philips te kunnen werken: hij was gestrand in Nederland.

Soms wordt er ook misbruik gemaakt van de situatie waarin personen zich bevinden en wordt iemand verleidt tot het maken van bepaalde keuzes door middel van verwachtingen op een beter leven. Youssef uit Uganda had al op jonge leeftijd beide ouders verloren. Hij kwam, toen hij iets ouders was, in de problemen met de politie en moest toen een tijdje naar de gevangenis. Toen hij hier weer uit kwam had hij niemand om naartoe te gaan en bevond hij zich in een kwetsbare situatie. Hier heeft toen iemand misbruik van gemaakt door hem te benaderen en hem een betere toekomst te beloven; hij kon hem helpen met een opleiding zodat hij een beter leven zou krijgen. Uiteindelijk heeft deze man Youssef geronseld voor het leger in Irak en heeft hem daar drie jaar laten werken zonder hem te betalen. Het geld wat Youssef verdiende, ging namelijk rechtstreeks naar het bankaccount van de man die hem geronseld had. Uiteindelijk slaagde Youssef erin om uit het leger in Irak te stappen en vluchtte terug naar Uganda. Hij kon hier niet blijven omdat, als ze zouden weten dat hij daar was, ze hem zouden vermoorden of opnieuw zouden ronselen voor het leger. Daarom vertrok hij binnen een week naar Nederland om daar asiel aan te vragen.

Youssef kwam hier dus om asiel aan te vragen en ging vanaf Schiphol direct naar een detentiecentrum om de uitslag van zijn asielaanvraag af te wachten. Hij heeft hier bijna twee jaar doorgebracht en vervolgens is zijn asielvraag afgekeurd en belandde hij op straat. Mo kwam hier ook om asiel aan te vragen en heeft korte tijd in een asielzoekerscentrum gezeten, samen met de vrouw en kinderen van zijn broer. Hij kreeg wel een verblijfsvergunning voor vijf jaar. Kwame is ook met een asielaanvraag naar Nederland gekomen en heeft eerst een aantal dagen in het asielzoekerscentrum in Ter Apel doorgebracht, daarna is hij voor vijf maanden in Zwolle ondergebracht en vervolgens nog een korte periode in een plaats vlakbij de Duitse grens. Hij heeft uiteindelijk na zes maanden een verblijfsvergunning gekregen die hij tot op heden nog steeds heeft; hij is nooit ongedocumenteerd geweest. Thomas kwam via een hele andere manier Nederland binnen: hij had een diplomatenvisum en zijn vliegticket werd betaald. Nadat hij gestrand was in Nederland verliep zijn visum maar bleef hij toch hier zonder geldige papieren. Harrison is via Duitsland illegaal naar Nederland gekomen en is altijd ongedocumenteerd in Europa geweest.

Kortom, de geïnterviewde migranten zijn via verschillende wegen naar Nederland gekomen: sommigen hebben niet de kans gehad om bewust te kiezen om naar Nederland te komen, omdat zij moesten vluchten uit angst te worden gedood. Anderen hebben zelf de keuze kunnen maken om naar Nederland te komen, maar hun keuze werd beïnvloed door beloftes van anderen dat het leven in Europa beter zal zijn. Zij moesten allen een nieuwe start maken in een vreemd land. Hoe is het leven hen hier vergaan?

7.4 De leefsituatie in Nederland en het besluit om terug te keren naar het thuisland

Na de komst in Nederland belandden de geïnterviewde migranten in zeer diverse situaties. Mo kreeg zoals gezegd een verblijfsvergunning voor vijf jaar en kreeg zijn eigen huis van de overheid, vlakbij zijn broer in Gouda. Hij voelde zich erg gelukkig en veilig in Nederland en begon met een HBO opleiding hier. Ook Kwame kreeg een huis in Zwolle en slaagde daar voor zijn integratiecursus, daarna ging hij daar een HBO opleiding doen. Ook hij was gelukkig hier. Voor Youssef liep het heel anders; hij werd vanuit het detentiecentrum op straat gezet en moest maar zien hoe hij het zou redden hier. Hij belde zijn advocaat maar die kon niks meer voor hem doen en uiteindelijk kon hij bij een vriend in Utrecht verblijven die zijn situatie begreep en hem graag wilde helpen. Maar Youssef voelde zich tot last bij zijn vriend en verhuisde daarna naar een andere vriend in Leeuwarden. Al die tijd was hij aan het bedenken wat hij kon doen in Nederland maar steeds liep hij aan tegen het feit dat hij illegaal was: *'When you don't have the residence permit, what are you going to do? You are going to do nothing'*. Hij heeft al die tijd naar werk gezocht maar het lukte hem niet om iets te vinden; hij is tot op heden werkeloos.

Voor Thomas gold hetzelfde, ook hij was inmiddels ongedocumenteerd en had grote moeite met het vinden van goedbetaald werk. Hij werkte voor een lange tijd in een vleesfabriek, wat erg zwaar en slecht betaald werk was. Daarna had hij steeds tijdelijke baantjes, maar als hij bijvoorbeeld één maand werkte en wat geld had verdiend, ging dat de volgende maand weer op aan huur en transport omdat hij

dan weer geen werk had. Ook Harrison, die vanaf het begin af aan al ongedocumenteerd in Nederland was, had problemen met het vinden van werk. Hij bezorgde eerst folders in allerlei plaatsen door heel Nederland en werkte vijf tot zes dagen per week. Het was zwaar en hij moest kilometers lopen. Daarna kon hij daar niet meer werken en heeft hij verschillende baantjes gehad bij meer dan tien bedrijven, zoals tuinieren en schoonmaken bij mensen thuis. Ook handelde hij in tweedehands televisies, koelkasten, vriezers enz. die hij verscheepte naar Uganda. Deze baantjes waren altijd erg onstabiel en op het moment van het interview had hij al vijf maanden niet gewerkt.

Europa bleek dus toch niet zo'n paradijs als men dacht; het geld was niet zo makkelijk te verdienen hier als het beeld dat geschetst was.

'Tedereen daar die nooit in Europa is geweest denkt dat het hier een paradijs is maar dat is niet zo. Ik denk dat Afrika een paradijs is.....als wij ontwikkeld zijn, voldoende ontwikkeld zijn, dan hoeven wij niet naar Europa te komen' (Kwame)

Youssef verteld over zijn leven als ongedocumenteerde; hij werd een maand geleden opgepakt door de politie en moest een nacht in de cel slapen. Ze vroegen hem om zijn adres en identiteitsbewijs, maar Youssef zei dat hij dit niet had. Vervolgens eiste de politie dat Youssef Nederland binnen 28 dagen moest verlaten, maar toen Youssef zei dat hij niet wist waar hij heen moest gaan, hebben ze hem uiteindelijk maar laten gaan. Ook Harrison kreeg problemen met de politie en werd voor 6,5 maand opgesloten in een detentiecentrum omdat hij ongedocumenteerd was. Die periode heeft hem ontzettend gekweld en hij vond het verschrikkelijk daar. Hij is nu niet meer bang voor de politie zoals hij eerst altijd was, want als ze hem nu oppakken zouden ze hem direct mogen terugsturen naar Uganda. Hij wil nooit meer die verschrikkelijke gevangenis in.

Het niet hebben van geldige verblijfsdocumenten zorgt dus vaak voor problemen: het is bijna onmogelijk om werk te vinden en men leeft in angst om opgepakt te worden. Thomas vertelde dat hij zich als ongedocumenteerde heel erg gestrest voelde en 's avonds zoveel hoofdpijn had dat hij met een natte handdoek op zijn hoofd moest slapen omdat zijn hoofd in de fik leek te staan door alle zorgen. Bovendien hebben ongedocumenteerden vaak moeite om huisvesting te vinden. Geertrude gaf aan dat men vaak geen stabiele accommodatie heeft:

'Ik weet wel dat er heel veel regelmatig gewoon op straat verblijven of in ieder geval wel een zwerfend bestaan leiden. Dan de ene dag dan vraag ik: waar heb je de afgelopen week geslapen. Dan is het in Leiden, dan in Den Haag en in Rotterdam in 1 week, dat je denkt...joh....'

Vaak verblijven zij bij vrienden, wat een ongemakkelijk gevoel geeft. Mo woont bijvoorbeeld bij zijn Afghaanse vriend in huis, die ook gevlucht is. In dit huis wonen ook de ouders en broers en zussen van zijn vriend. Hij heeft geen eigen plek maar slaapt in de woonkamer. De familie zal niet zeggen dat hij tot last is, maar toch voelt hij dat en hij wil niet op iemand anders hangen.

Het hebben van een verblijfsdocument bleek voor de geïnterviewde migranten aan de andere kant weinig uit te maken, omdat dit geen enkele zekerheid voor de toekomst geeft. Thomas, die uiteindelijk epilepsie kreeg en recht had op een driejarige verblijfsvergunning op basis van medische

gronden, kreeg te horen dat zijn verblijf niet verlengd kon worden. Na drie jaar verklaarde de IND namelijk dat het medicijn wat hij tegen de epilepsie slikte, nu ook in Ghana beschikbaar was en er dus geen reden voor hem meer was om hier te blijven. Ook Mo, die eerder een vijfjarige verblijfsvergunning had, hoorde op een dag dat hij binnen 28 dagen Nederland moest verlaten omdat Burundi veilig genoeg zou zijn en zijn verblijfsvergunning daarom niet verlengd kon worden. Hij moest halsoverkop stoppen met zijn opleiding, verloor zijn baan en daarom ook zijn huis en had opeens niks meer in Nederland. Een tijdelijke verblijfsvergunning betekent dus alsnog weinig, want met het huidige migratiebeleid in Nederland kan iemand alsnog, na jaren in Nederland te zijn geweest, terug worden gestuurd naar het thuisland.

Zelfs Kwame, die tot op heden een verblijfsvergunning heeft, ondervond veel problemen in Nederland. Hij wilde na het afronden van zijn HBO opleiding een eigen bedrijf oprichten maar kon hier geen financiering voor krijgen bij de bank. Hij studeerde op dat moment nog aan de VU in Amsterdam en heeft zijn scriptie zelfs geschreven, maar hij heeft uiteindelijk zijn opleiding niet afgemaakt. Hij belandde namelijk op straat en kreeg hoge schulden (die hij zelf nog steeds niet erkent). Uiteindelijk kreeg hij een baan bij een callcenter en vond weer een huis, maar door zijn hoge schulden werd zijn salaris zo ingekort dat hij beter kon stoppen met werken en een uitkering kon aanvragen. Nu zit hij al een tijd thuis zonder werk, te wachten tot hij weg kan, en constant komen deurwaarders en brieven om zijn schulden te innen.

Ook Harrisson geeft aan dat het hebben van geldige verblijfsdocumenten niet per se een makkelijker leven betekent: *'I saw people who have paper they have no money. Because people who used to work they have money better than people who have paper'*. Volgens hem zit je, door het hebben van verblijfsdocumenten, ook aan veel dingen vast: *'What is paper? To keep for me here, keep paying many taxes, keeping me here, pay many bills. Let me me do what I want'*. Bovendien denken mensen volgens hem niet meer na zodra ze papieren hebben gekregen:

'But some people, when they have the paper, their brain is with something with ice. But if you don't have paper, you can plan things which is good, and you succeed in this world. There are people who say: If I get paper, you will see me. And they will get paper and you never see them with money' (Harrison)

Toch bleven zowel Mo als Thomas strijden om alsnog hun verblijfsvergunning te kunnen verlengen, maar tevergeefs. Na ontelbare pogingen had Thomas geen hoop meer dat hij het ooit zou kunnen krijgen. Ook Mo realiseerde dat het weinig zin had om steeds nieuwe bezwaren te maken met zijn advocaat. Hij wilde eerst niet opgeven, ook omdat zijn broer met zijn gezin inmiddels wel een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd hadden gekregen. Zij vielen namelijk onder het Kinderpardon en konden nu een Nederlands paspoort aanvragen omdat hun kinderen hier geboren waren. Maar toen hij 27 jaar werd, besepte hij dat er iets moest veranderen en hij naïef tegen zichzelf was geweest door zijn vertrek uit te stellen.

Dit uitstellen had Thomas ook gedaan; hij wilde eigenlijk al meteen terug gaan naar Ghana toen hij realiseerde dat hij de baan bij Philips niet zou krijgen. Maar zijn zus zei, dat nu hij toch in Europa

was, beter kon proberen geld te verdienen. Hij verdiende wat geld en wilde na twee jaar teruggaan, maar faalde opnieuw. Hij woonde namelijk in een huis vol junkies omdat dat de enige manier was om goedkoop te wonen. De omgeving was vreselijk en de junkies stalen constant zijn spullen. Het was niet veilig om zijn verdiende geld in het huis achter te laten dus daarom gaf hij het geld aan een vriend die hij vertrouwde, zodat diegene zijn geld kon bewaren. Maar toen hij het geld kwam ophalen om te vertrekken, bleek zijn opgepakt te zijn omdat hij ook illegaal was, en al het geld was weg. Hij was al zijn verdiende geld kwijt en moest hier noodgedwongen langer blijven. Toen hij uiteindelijk een verblijfsvergunning kreeg voor drie jaar, wilde hij in die periode ook terugkeren maar uiteindelijk stelde hij het weer uit en verliet zijn verblijfsvergunning. Hij werd weer ongedocumenteerd, wat ervoor zorgde dat hij nog minder mogelijkheden had om met iets terug te keren naar Ghana en uiteindelijk bleef hij 14 jaar in Nederland.

Ook Harrisson kwam hier met de intentie om voor kort in Nederland te blijven, snel geld te verdienen en weer terug te gaan. Voordat hij kwam had hij met zichzelf afgesproken dat hij niet langer dan 10 jaar zou blijven om zijn target te halen: *'My target....I wanted to make....eh to build a small estate, with at least 20 houses where I can get like eh....3000 euro a month. That is what was my target, but I failed, no work.'* Hij had een aantal jaar geen werk in Nederland waardoor hij zijn target niet kon halen maar hij wilde niet eerder weg voordat hij wat geld had om een aantal huizen te bouwen. Hij bleef zijn vertrek dus maar uitstellen en voor hij het wist was hij hier 12 jaar zonder zijn doel te bereiken.

'I was supposed to go back in like 2005 and I said, no I have to give it...once I do it, once I never do it again, let me stay, and do that business. And it made 10 years, 10 years plus 2. Yeah, I wanted to leave, but I said: stay here and do it for once.' (Harrisson)

Men verblijft hier dus vaak langer dan gepland, vaak door de onverwacht moeilijke leefsituatie die zij hier hebben, maar ook door de verwachtingen van familie en vrienden in het thuisland. Thomas heeft op een gegeven moment het contact verbroken omdat hij zijn familie al een tijd geen geld meer kon sturen en ze hem allerlei vragen begonnen te stellen die hij niet kon of wilde beantwoorden. Zij wisten waarschijnlijk niet van zijn ongedocumenteerde status. Ook Mo vertelde dat zijn familie, die inmiddels het Nederlandse paspoort hadden gekregen, hem niet begreep toen hij vertelde dat hij het wilde opgeven en terug wilde keren naar Burundi. Zij wilden dat hij hoop hield en beloofden dat het hem ooit echt wel zou lukken, maar Mo geloofde hier niet meer in.

Harrisson daarentegen was erg trots dat hij al die tijd heeft geprobeerd om geld te sturen naar zijn familie en hij heeft bijgedragen aan de opvoeding van zijn kinderen in Uganda. Hij heeft al die tijd het schoolgeld van de kinderen betaald en hij vertelde trots dat zij nu naar de universiteit gaan. Ook stuurde hij geld naar zijn ouders en broers: *'You can afford it to give them a year like 500 euro which is not easy to get that money there when you are not working'*. Het was niet makkelijk voor hem om dit te doen, maar toch probeerde hij het en het zorgde er waarschijnlijk ook voor dat hij zijn terugkeer steeds uitstelde omdat hij hier meer kon verdienen dan in zijn thuisland. Marion benadrukt dit:

'Het geld wat ze hier verdiende dat kunnen ze eh...wat ze in één week hier verdiende daar moeten ze twee maanden voor werken in hun eigen land, misschien langer. Dus ze hebben zelfs met die schrale baantjes hier, hadden ze meer dan als ze in hun eigen land hadden toen ze aan het werk waren.' (Marion)

Bovendien had Harrisson een bepaalde strategie in Nederland, om meer geld over te houden voor zijn toekomst in Uganda. Hij was dus alle tijd in Nederland bezig met het voorbereiden op de terugkeer naar zijn thuisland, ondanks dat hij dit steeds uitstelde.

'I get 200 and save it, you go to a cheap supermarket, buy rice, they call it Surinam rice, going to supermarket to buy chicken like 3 kilo for 5, 6 euro. Buy that beans and whatever. For me that's my life; I use to eat something which is cheaper so that I save and I do something in my country' (Harrison).

Uiteindelijk komt er vaak een keerpunt in het leven van de migranten dat ze besluiten terug te keren. Migranten die hier voor economische redenen komen en die hier al zo'n 10 tot 15 jaar zijn, hebben eerst bijvoorbeeld wel een hele tijd kunnen werken maar door aangescherpte controles is het op dit moment bijna onmogelijk om illegaal te werken. Daardoor werd het moeilijker voor hen om werk te vinden en konden zij hier niet meer overleven. Een andere veel voorkomende reden om terug te gaan volgens Marion is omdat er geen perspectief meer is en het voor diegene procedureel onmogelijk is om een Nederlandse verblijfsvergunning te krijgen. Overige redenen zijn volgens Marion:

'Of ze worden ouder en zeggen van: nouja, goed onze tijd is voorbij, we gaan terug naar onze familie, en dan gaan ze terug. Dan hebben ze 10 jaar geprobeerd en dat kon omdat ze een beetje jonger waren, maar nu krijgen ze wat kwaaltjes, worden ouder en missen hun familie dus ze gaan terug.'

Thomas was op een gegeven moment zo hopeloos omdat het hem niet meer lukte om geld hier te verdienen. Alles zat hem tegen, hij was gefaald en erg ontevreden over Nederland:

'This situation blocks you', 'I nearly committed suicide sometimes', 'I am a Christian, but sometimes I do blame God', 'Why is life treating me like this? I am a good person and I have never committed a crime. Why do I have all this badness in my life?' 'Since I am in Europe, I am not happy with myself.'

Uiteindelijk is hij hopeloos bij Bridge to Better terecht gekomen omdat hij de situatie zo zat was en niet meer wist wat hij moest doen. Ook Harrisson geeft aan dat hij hier altijd heel gestrest is en als hij de keuze had om 10.000 euro te krijgen of een Nederlands paspoort, zou hij kiezen voor het geld. Hij realiseerde zich op een gegeven moment namelijk dat hij beter weg kon gaan en een bedrijf kan oprichten in zijn eigen land en zou erg gelukkig zijn als hij daar zonder stress kan leven. Voor hem is het nu tijd om te gaan omdat hij, ondanks dat het hem niet is gelukt om een aantal huizen te bouwen, wat geld heeft kunnen sparen en dat heeft kunnen investeren. Hij heeft land gekocht en ze zijn bezig zijn huis te bouwen in Uganda. Nu heeft hij moeite om hier werk te vinden en hij beseft dat hij beter in zijn thuisland kan werken door een eigen bedrijf op te starten.

Ook Youssef kwam erachter dat hij geen werk kon vinden en de mogelijkheden minimaal waren hier. Hij zag geen kansen meer en had geen andere keus dan ervoor te kiezen om terug te keren. Hij wilde niet blijven hopen omdat hij ook steeds ouder werd (hij is nu 29 jaar) en nu in de periode van zijn

leven was om te werken en nog in staat was om alles te doen. Ook Mo beseftte dit toen hij 27 jaar werd; de tijd ging maar door en hoe lang wilde hij nog blijven wachten? Hij mocht hier niks doen en kon alleen maar slapen en wachten tot hij dood ging. Hij moest zijn leven weer terug krijgen omdat hij niet kon blijven wachten tot hij bijvoorbeeld 40 jaar was: *'I have two worse situations so I have to choose one which is less worse'*. Hij was de enige die deze situatie kon veranderen, dus daar wilde hij hard mee aan de slag gaan en hij besloot dat hij terug moest gaan naar Burundi. Hij had geen geduld meer om opnieuw een aanvraag voor een verblijfsvergunning te doen: *'It is enough for me, I can't take it anymore'*.

Kwame was het ook zat in Nederland; hij belandde door zijn steeds lagere uitkering uiteindelijk weer op straat en besloot dat hij weg wilde: *'Ja, het is mislukt in Nederland, ik hoef niet te blijven'*. Hij hoefde niet weg van de overheid, want hij heeft een verblijfsvergunning, maar besloot zelf dat hij terug wilde: *'Ja, het is genoeg. Nederland heeft ons geholpen toen wij oorlog hadden, maar nu is de oorlog voorbij, dus het is tijd om terug te keren'*. Hij denkt dat het nu het juiste tijdstip is om terug te gaan; de oorlog is voorbij en hij kan nu meewerken met de heropbouw van zijn land. Hij gelooft dat hij zelf meer kan betekenen in Burundi dan hier in Nederland.

Kortom, het leven met of zonder een verblijfsvergunning in Nederland verschilt enorm. Ongedocumenteerden hebben moeite met het vinden van werk, kunnen amper huisvesting vinden waardoor zij steeds moeten verhuizen en leven in angst omdat zij opgepakt kunnen worden. Toch betekent het hebben van geldige verblijfsdocumenten niet dat het leven dan veel makkelijker is; het biedt geen garantie voor de toekomst want zolang dit tijdelijke documenten zijn kan worden besloten dat deze niet worden verlengd. Alle geïnterviewde migranten hebben hun vertrek uitgesteld en hebben zich niet gehouden aan hun plicht om Nederland op tijd te verlaten. Kwame heeft deze plicht nooit gehad, omdat hij nooit ongedocumenteerd is geweest. Zij stelden hun vertrek uit omdat hun doel bijvoorbeeld nog niet gehaald was, zij hun familie nog meer geld wilden sturen of omdat zij voelde nog niet voldoende in staat te zijn om een toekomst op te bouwen in hun thuisland. Uiteindelijk hebben zij een knoop doorgehakt en besloten om terug te keren. Youssef beschreef dit aan het begin van dit hoofdstuk met de volgende woorden: *'Home is the best'*. Allen blijven van hun land houden, ook al geven zij aan dat er veel economische en politieke problemen in hun thuisland zijn en de levensstandaard vele malen lager is. Maar volgens hen is daar geen stress, geen bureaucratie, hoeft men niet zoveel belasting te betalen en heeft men de vrijheid om te doen wat men wil. De liefde voor hun thuisland en de zoektocht naar een zorgeloos en vrij leven zorgen er uiteindelijk voor dat men besluit om terug te keren.

'But at least I have my freedom on me. I will have that change to do something I really want you know. That's what I want, my own choice' (Mo).

7.5 De voorbereiding op de terugkeer

Na het besluit te hebben genomen om terug te keren kwamen sommige migranten niet direct bij Bridge to Better terecht. Kwame had bijvoorbeeld al via het IOM een vliegticket geboekt om terug te keren en hij zou slechts 500 euro krijgen voor zijn terugkeer. Toen hij vroeg of het mogelijk was om een groter

budget te krijgen, werd hij doorverwezen naar B to B. Hij heeft toen besloten om het vliegticket te annuleren en zich eerste te vestigen op zijn businessplan en deze af te ronden. Mo kwam eerst bij Maatwerk bij Terugkeer terecht maar werd niet erg overtuigd door hun ondersteuning. Hij had juist een duwtje in zijn rug nodig om achter zijn besluit te blijven staan, maar het enige wat ze hem vertelden is dat ze hem geld zouden geven zodat hij terug kon keren. Hij zou dan een persoonlijke ondersteuner krijgen in Burundi waarmee hij samen moest besluiten waaraan hij het geld zou uitgeven. Ook had hij contact met het IOM, en zij zeiden hetzelfde: zij konden een vliegticket voor hem betalen en hij zou geld mee krijgen. Maar dit was niet wat Mo zocht; hij was niet op zoek naar geld maar wilde zijn leven daar opbouwen en ervoor zorgen dat hij onafhankelijk werd en voor zichzelf kon zorgen. Dat geld zou hem daarbij niet helpen als hij geen duidelijk plan of idee had. Maar Mo was heel blij met de ondersteuning die hij uiteindelijk bij B to B vond. Marion vertelt dat zij er namelijk niet in gelooft dat mensen naar huis worden gestuurd met geld en zij wel geholpen worden in hun thuisland; *'Geef ze een zak geld en ze gaan naar het land en voordat ze het vliegveld af zijn is het geld op'*. Dit zal niet werken omdat iemand die niet voorbereid is en geen plan heeft ook niet van betekenis kan zijn in zijn land. Bij B to B wordt iemand naast dat geld ook voorbereid door middel van vaardigheden, hetgeen waar Mo naar op zoek was:

'They helped me a lot. How you can make from nothing, make something you know. How you can self-believing, say like it's not the end of the world. Your life is not gonna end...no. Don't let yourself down you know. They teach me how to be proactive, that was the turning point. I found everything there. It wake me up yeah....Since then I pushed, I say: let me get out here' (Mo).

Hij wilde het maximaal haalbare uit de trainingen halen en wilde meer en meer leren om zoveel mogelijk kennis op te nemen. De vaardigheden bij Bridge to Better raakten hem op de één of andere manier en hij gebruikte deze als een overlevingsstrategie. Hij werd hierdoor proactief en zag dat er in Burundi de mogelijkheid was om een beter leven te leiden dan dat hij hier had.

Ook Youssef laat weten dat hij erg blij is met de ondersteuning bij Bridge to Better; *'It really trains you, which is really a good startup'*. Thomas krijgt al 1,5 jaar ondersteuning bij B to B en heeft erg goed contact met de organisatie. Dat geeft hem vertrouwen omdat hij zeker weet dat hij nog contact met hen kan hebben als hij terug is gekeerd en hij misschien nog op hen zou kunnen terugvallen als het niet goed zou gaan in Ghana. Ook heeft hij door de trainingen veel over zichzelf geleerd: *'I have studied to know how I am, and to learn to help myself'*. Harrison heeft ook veel geleerd maar zijn probleem is dat het budget wat hij krijgt van Bridge to Better, te laag is. Dit geldt voor alle migranten, zij hebben een groter startkapitaal nodig om hun kleine ondernemingen op te zetten. Kwame heeft bijvoorbeeld een goed uitgewerkt plan voor een modern pluimveebedrijf maar zijn grootste probleem is het ontbreken van geld om het project te financieren. Bovendien is het kopen van materialen en machines in Nederland goedkoper of makkelijker, maar als de terugkeerders hier al geld uitgeven, hebben zij straks nog minder als zij in hun thuisland zijn. Daarom gaf Youssef de tip dat het goed zou zijn als er naast het budget van B to B ook tastbare dingen konden worden toegevoegd, zoals materialen en machines, zodat men genoeg budget over houdt voor de overige kosten bij het opzetten van een bedrijfje.

Mo laat weten dat het beter zou zijn als B to B van te voren laat weten wat hun budget is, voordat ze hun businessplan schrijven. Dan weten zij waar ze aan toe zijn in plaats van dat ze een plan hebben van duizenden euro's en daarna horen dat het budget veel minder is. Als B to B het exacte bedrag niet wilt zeggen kunnen ze ook een schatting geven zodat het plan realistisch blijft. Nu had hij een plan opgesteld voor een hele luxe beautysalon maar moest alles inkorten en verminderen omdat hij drie keer boven het budget zat. Maar uiteindelijk zegt hij:

'But me, I appreciate Bridge to Better more because of the skills I get from them than that money. Because with that skills I can make from a small thing I can make something you know' (Mo)

Hij heeft hoop voor de toekomst, zoals de meeste migranten hebben nadat ze een duidelijk plan hebben geschreven. Hij wil een beautysalon op richten die meerdere diensten aanbiedt op één locatie. Dit is uniek in zijn land, omdat hij van vrouwen vaak hoort dat ze hun haren bij de kapper laten doen en dan hun nagels ergens anders. Als dit op één plek kan en hij dit kan uitbreiden met ontspanning, gezicht massages, crèmes enz., kan hij een originele onderneming introduceren. Ook wil hij graag een baan vinden naast zijn onderneming zodat hij het geld wat hij daarmee verdient, kan investeren in zijn onderneming. Hij wil dan het liefst bij een buitenlandse NGO werken omdat zij hem beter zullen begrijpen dan een lokale onderneming. Hij heeft niet veel vrienden meer in Burundi dus hoopt hij op die manier ook een netwerk op te bouwen. Doordat hij via B to B heeft kunnen meelopen bij een beautysalon in Amsterdam, heeft hij kennis kunnen opdoen en zal hij dit kunnen toepassen in zijn eigen salon. Hij wil zich vooral op customer care richten, omdat dit in Burundi ook nog niet zo bekend is, en wil ervoor zorgen dat mensen niet alleen het idee hebben dat ze geld komen uitgeven maar kunnen ontspannen, een comfortabele plek hebben om te wachten tot ze aan de beurt zijn en ondertussen van een drankje van de zaak genieten.

Harrison vind customer care ook heel belangrijk voor zijn eigen bedrijf. Hij zag regelmatig auto's op het plein in Amsterdam staan die hotdogs verkochten of patatkramen op de markt. Zo kwam hij op het idee om een patatkraam te bestellen via een Japanse website en te laten vershippen naar Kampala in Uganda. Hij wil patat en kip verkopen die net zo goed is als de KFC of MC Donalds en wil zijn medewerkers leren om vriendelijk te zijn tegen klanten, net en hygiënisch te zijn en te lachen. Ook wil hij frisdrank verkopen en wil hij bepaalde dingen meenemen uit Nederland om te verkopen in zijn patatkraam, zoals energieblikjes die hij kan kopen voor 27 cent per stuk en daar duurder kan verkopen. Hij denkt dat hij veel geld kan verdienen met zijn onderneming, want mensen moeten elke dag eten. Het voordeel is dat hij geen huur hoeft te betalen voor zijn bedrijf en de kar bijvoorbeeld naar het stadion kan rijden als daar een voetbalwedstrijd is. Hij heeft veel geleerd tijdens zijn leven in Nederland en heeft dit allemaal opgeslagen in zijn hoofd, zodat hij deze kennis in zijn eigen land kan gebruiken. Dit heeft hij ook gedaan door foto's te maken van huizen die hij in Nederland heeft gezien tijdens zijn verschillende baantjes, zoals krantenlopen en schoonmaken bij mensen thuis. Hij heeft bijna 200 of 300 foto's van huizen verzameld (ook via internet) om zo zijn ideale droomhuis vorm te geven. Hij wil

bomen en planten en een vijver in de tuin, een aquarium binnen, een plasma tv, een mooie keuken en slaapkamer, een mooie tegelvloer, allemaal ideeën die hij heeft opgedaan in Nederland.

Ook Kwame heeft grote dromen voor de toekomst; hij kan niet wachten om zijn moderne pluimveebedrijf op te zetten. Hij wil starten met 10.000 kippen en in drie jaar uitgroeien tot 100.000 kippen, die hij voor zowel vlees als eieren gaat gebruiken. Hij heeft 2 hectare grond daar wat van zijn vader is en hij kan gebruiken. Hij wil hier twee moderne kippenstallen op bouwen en hij heeft hier al tekeningen van die hij door een Chinees bedrijf heeft laten maken. Ook heeft hij contacten met de mensen daar die zijn huis eventueel gaan bouwen, maar hij moet eerst wachten op geld. Hij heeft het businessplan heel uitgebreid gemaakt door zijn economische achtergrond en alles is eigenlijk klaar; hij heeft zelfs een professionele website in elkaar gezet. Hij weet het budget dat hij nodig heeft, wat vele malen hoger is dan het budget wat beschikbaar is, maar nu is het afwachten wat B to B voor hem kan doen. Toch heeft hij vertrouwen op de toekomst en weet dat het samen met Marion gaat lukken, omdat zij beloofd heeft hem te helpen.

Thomas heeft minder vertrouwen in zijn terugkeer. Sinds hij epilepsie heeft gekregen is zijn toekomst in Ghana steeds onzekerder geworden: hij is ten eerste afhankelijk van medicijnen en ten tweede weet hij niet hoe mensen hem in Ghana gaan ontvangen als ze weten dat hij ziek is. Sommige mensen hebben namelijk hun eigen traditionele overtuigingen en kunnen bijvoorbeeld denken dat iemand met een voor hen onbekende ziekte, bezeten of behekst is. Hij kan niet goed beoordelen in hoeverre er nu kennis is over epilepsie in Ghana, omdat hij al 14 jaar niet in zijn land is geweest. Hij heeft daarom het gevoel dat hij zich slecht kan voorbereiden. Hij wou dat hij vooronderzoek kon doen door bijvoorbeeld even naar Ghana te gaan voor vakantie, zodat hij beter kan in schatten hoe het leven daar nu is, maar dit is niet mogelijk.

Ook Youssef is niet zeker over de veiligheid in Uganda, aangezien hij nog steeds gevaar loopt omdat hij gevlucht is uit het Irakees leger. Bovendien is er, door de armoede, veel diefstal in Uganda en is hij bang dat men zijn geld of eigendommen zal stelen. Daarom wil hij zich concentreren op landbouw op een afgelegen plek, zodat hij op die manier niet lastig gevallen wordt door anderen en de overheid, en onafhankelijk kan zijn. Hij wil een kippenboerderij oprichten en zijn bedrijf is niet alleen voor persoonlijke redenen, maar hij wil graag iets bijdragen aan de gemeenschap en andere mensen helpen. Hij heeft een vriend in Uganda die samen met hem in het Irakees leger heeft gezeten en hij kan op zijn stuk land beginnen, zodat hij op het begin klein kan starten en niet gelijk zijn geld kwijt is aan het huren van een plek. Ondanks het feit dat hij niet weet hoe zijn toekomst eruit gaat zien, hoopt hij dat alles goed komt en kan hij niet wachten om terug te keren.

Volgens de theorie van Cassarino (2004) is het van belang dat een migrant de mogelijkheid heeft om tastbare en ontastbare bronnen te verzamelen om de terugkeer naar het thuisland zo goed mogelijk te laten verlopen. De geïnterviewde migranten gaven aan dat zij geld niet het belangrijkste vinden, maar dat het juist gaat om de vaardigheden die zij hebben geleerd. Door de ondersteuning van B to B beseffen zij dat ze het kunnen maken in hun thuisland en weer vertrouwen kunnen hebben: het maakt

hen proactief om een toekomst in het thuisland op te bouwen. Door middel van hun eigen strategieën proberen zij de kennis die zij in Nederland hebben geleerd, te gebruiken om hun leven in het thuisland op te bouwen. Echter is het budget van B to B vaak niet groot genoeg en geven de migranten aan dat zij behoefte hebben aan meer tastbare bronnen, zoals machines en materialen, om zo beter in staat te zijn hun business op te zetten. Toch zijn alle geïnterviewde migranten blij met de ondersteuning en hopen dat hun uitgewerkte businessplannen zullen leiden tot succesvolle ondernemingen.

7.6 De terugkeer en leefsituatie in het thuisland

Uiteindelijk is de dag aangebroken dat de migranten het vliegtuig terug nemen naar hun thuisland. De medewerkers van B to B zorgen dan dat zij naar Schiphol komen om de migrant uit te zwaaien. Het is volgens Marion altijd een spannend moment en zij probeert de migranten zo goed mogelijk voor te bereiden door veel met ze te praten. Ook bestaat er een financiële overeenkomst tussen de migrant en B to B dus diegene weet precies wat hij moet doen als hij in het thuisland is aangekomen om het geld te ontvangen. Als de migrant in het thuisland is gearriveerd, is het de afspraak dat hij/zij B to B belt om te laten weten dat hij/zij veilig is aangekomen. Zij kunnen dan vragen stellen of laten weten of zij hulp nodig hebben en ontvangen dan het geld. Zij kunnen hiervan benodigdheden kopen voor hun business en dan aan de slag. Daarna begint een nieuw leven; iemand moet opnieuw een positie in de samenleving vinden en trachten zich thuis te voelen. Mo verwoordt dit als volgt, als hij praat over hoe zijn terugkeer naar Burundi zal zijn:

'You know it's like a new born, a new life. the difference is just... I am reborn but I am a big boy.'

In de periode dat ik onderzoek deed is Thomas terug gekeerd naar Ghana. Helaas was het niet mogelijk om in zo'n korte tijd contact met hem te zoeken omdat er wat problemen waren die de organisatie eerst met hem wilde oplossen. Daarom was ik helaas niet in staat om zelf met teruggekeerde migranten te spreken, maar zullen de verhalen van Geertrude geanalyseerd worden, die in de zomer van 2013 naar Ghana is geweest. Zij heeft vijf teruggekeerde migranten opgezocht om te kijken hoe hun leven er op dat moment uit zag. Zij heeft hen wat vragen gesteld en heeft hun ondernemingen bezocht. Dit was belangrijk voor B to B, zodat kon worden geëvalueerd hoe het terugkeerproject in de praktijk uitpakt. A

Alle vijf terugkeerders waren direct begonnen met het opzetten van het bedrijf en het ging met vier van hen goed; op economisch gebied hadden zij het volgens Geertrude voldoende tot goed en zij konden goed meedraaien in de samenleving. Met name twee migranten, omdat zij waren gaan samenwerken na hun terugkeer en inmiddels drie bedrijfsjes tegelijk hadden. Met één ging het wat minder: hij was zo blij dat hij terug was dat hij zijn dochtertje graag naar school wilde laten gaan en daar een groot deel van zijn budget in had gestoken, in plaats van zijn business. Zijn business was daarom volgens Geertrude klein gebleven.

De matige economische inbedding van de man had volgens Geertrude ook invloed op de psychosociale inbedding: Het leek volgens haar alsof de migrant een grote identiteitsverandering had

doorgemaakt. Toen zij de man bezocht was zij verbaasd en dacht: *'Ben jij nou de man waarbij ik in Nederland zoveel lol mee heb gehad, of zulke goede gesprekken mee heb gehad?'* Het viel haar erg op dat de man veel minder blij was en dit kwam volgens haar waarschijnlijk doordat zijn business nog niet zo succesvol was. Bij de andere migranten had zij dit gevoel niet en zij gedroegen zich nog hetzelfde als hoe zij ze in Nederland kende, alleen dan gelukkiger. Zij heeft hen gevraagd hoe het voelde om na zo'n lange tijd weer thuis te zijn en allen gaven aan dat het voelde als thuiskomen. Het is nog steeds vertrouwd voor hen en zij beseffen dat, wat zij op dat moment kunnen doen in hun thuisland, veel meer is dan wat zij in Europa hadden kunnen bereiken.

Qua sociale inbedding waren alle teruggekeerde migranten weer in hun familiekringen gaan wonen en werken. Dit viel Geertrude op, omdat sommigen voor lange tijd in Nederland zijn geweest en dat blijkbaar geen probleem opleverde om weer opgenomen te worden in het oude familie en vrienden netwerk. Zij weet overigens niet of zij verteld hebben dat zij illegaal zijn geweest in Nederland. De migranten die Geertrude gesproken heeft zijn allen blij om weer terug te zijn en het voelde als een hereniging. Sommigen zijn inmiddels getrouwd en allen vertelden aan Geertrude dat ze gelukkig zijn omdat ze voelen dat er weer een toekomst is. Geertrude denkt dat zij over deze vijf mensen kan zeggen dat hun terugkeer geslaagd is, ook al moet één persoon nog hard werken aan zijn business. Zij denkt dat de ondernemingen in de toekomst stabiel kunnen blijven, maar het hangt wel van iemands individuele kwaliteiten af: *'Je hebt het of je hebt het niet. Je bent een ondernemer of niet'* (Geertrude). Hier voegt Marion aan toe dat er soms migranten zijn die niet in staat zijn om een eigen business op te zetten en meer geholpen worden als zij gelijk weer aan het werk kunnen. Dit is moeilijk om te regelen, vooral als iemand geen opleiding heeft, maar vaak gaat iemand die bijvoorbeeld iets met kippen wilt doen, eerst werken bij iemand met een eigen kippenboerderij. Zo kan diegene ervaring opdoen en als het goed gaat, zelf wat opstarten. Maar over het algemeen willen mensen een eigen bedrijf opstarten, zodat zij eindelijk iets voor zichzelf kunnen doen en onafhankelijk kunnen zijn.

Tijdens de evaluatiereis van Marion in Oost-Afrika merkte zij dat een plan ontzettend belangrijk is. De teruggekeerde migranten lieten allen weten dat zij zonder een plan en de geleerde vaardigheden bij B to B, nooit hadden kunnen bereiken wat zij nu bereikt hebben. Marion is tijdens haar reis mensen tegen gekomen die zijn teruggekeerd zonder een van te voren uitgestippeld plan en zij hadden veel moeite om iets op te bouwen. Hun gekregen geld was inmiddels al op en zij hadden nog steeds geen stabiel leven. Hun terugkeer leek dus niet geslaagd. Toch is het heel moeilijk om iets te zeggen over de geslaagdheid van het project. Marion laat weten dat het moeilijk is om dit te meten: *'Wanneer is iets succesvol? En moet je dat dan na 1 maand bekijken, na een half jaar of na een jaar?'* Het enige wat zij kan zeggen is dat iedereen die terug gegaan is, gestart is met een business. Bovendien weet B to B niet dat, als zij weer contact opnemen met terugkeerders en vragen of het goed gaat, zij altijd de waarheid zeggen.

Datzelfde geldt voor de mensen die bijna gaan terugkeren: ook zij zeggen niet altijd de waarheid tegen de mensen in hun thuisland. Mo laat weten dat hij niet heeft verteld aan de mensen daar dat hij terug komt. Hij doet dit om strategische redenen, omdat hij weet dat als zij weten dat hij uit Europa

komt, hij voor alles dubbel zou moeten betalen. Hij wilde onlangs bijvoorbeeld een rekening openen in Burundi maar hij moest twintig keer meer per maand betalen, simpelweg omdat hij uit het buitenland komt. Daarom wil hij proberen om onzichtbaar te zijn en wil hij een normaal huis nemen, niet chique, maar net als iedereen.

'I want them to see me as one of them you know. Because if they realize I am coming from Europe, it will make everything I am doing difficult you know. I think the best thing to help me is to be like one of them, because I have to be accepted in the community you know.' (Mo)

Migranten moet volgens Mo realiseren dat zij niet meer zullen terugkeren naar Europa als zij eenmaal terug zijn in hun thuisland. Het geld kan snel opgaan en in Burundi bestaat geen uitkering. Daarom moet hij leren zich anders te gedragen en anders te denken als hij daar is en vergeten dat hij ooit een Europeaan is geweest: *'I have to act different...forget this, forget that I am an European. Otherwise it will be a big challenge'*. Harrison denkt hier heel anders over; hij wil juist laten zien dat hij het in Europa gemaakt heeft en wilt, als hij terug keert naar Uganda, een zelfde leefstijl hebben als Europeanen.

'I was admiring some people's houses, when you see it from outside, you see that floor, you see that whatever. And that is what I want, to build that. Because I have bought something like kitchen, I have the same thing there. When I go there, I do the painting, fix them there. I have to live in the house in Africa to the same life people are living here. Because you can find somebody if you are in the flat in the Bijlmer, the kitchen they use is for 200, but I manage to buy kitchen for 1500, which even if I am poor, I am sitting in my house and say: that I why I suffered for those years. I want to make my own small house like that is my paradise' (Harrison).

Hij wil duidelijk maken dat hij uiteindelijk beter af zou zijn in zijn thuisland en een luxer leven zal leiden dan Afrikanen in Europa die voor hun vrienden en familie thuis doen alsof zij het goed hebben maar falen om net zo'n levensstandaard als de Europeanen te hebben. Harrison gelooft dat hij hierin wel zal slagen en zijn eigen 'Westerse' paradijs in Uganda zal creëren. Volgens hem laten veel migranten, die bijvoorbeeld op vakantie terug gaan naar Uganda, een verkeerd beeld zien van hun werkelijke situatie in het buitenland. Zij geven in korte tijd veel geld uit en geven de mensen in Uganda de indruk dat Europa of Amerika een paradijs is. Dat terwijl hun geld op is zij weer terug gaan naar hun zware leven in het 'Westen'. Maar doet hij zelf niet hetzelfde door terug te keren naar Uganda als een 'big man'?

De verwachtingen van de familie en vrienden in het thuisland zijn dus erg groot en worden in stand gehouden door het verkeerde beeld dat landgenoten geven die terugkomen uit Europa en Amerika. Marion zegt hierover: *'Ja en die denken allemaal van, je komt uit Europa dus je bent rijk. En vaak willen ze dat ook nog zo laten, dat idee'*. Thomas kon bijvoorbeeld niet terugkeren met lege handen omdat hij dan niet aan de verwachting van zijn familie voldeed en heeft vervolgens het contact verbroken met hen omdat hij niet zou kunnen zeggen dat het niet goed ging met hem. Alle migranten krijgen daarom in ieder geval een certificaat van B to B om te laten zien dat zij met iets zijn teruggekomen en niemand hoeft te weten dat zij in een afhankelijke positie verkeerden. Zij kunnen zeggen dat ze een opleiding aan een business school hebben gedaan, dat is heel belangrijk. Maar als migranten wel de waarheid aan hun familie willen vertellen maar bang zijn om (weer) contact op te nemen met familie, zoals Thomas, kan

het soms helpen als B to B belt. De organisatie kan dan uitleggen dat het niet aan de persoon zelf ligt dat er geen geld wordt gestuurd maar dat de situatie in Nederland heel moeilijk is. Als de migrant dit zelf zou uitleggen kan het namelijk gebeuren dat de familie dit niet gelooft en denkt dat diegene het geld niet wil delen maar voor zichzelf wil houden.

Om te zorgen dat dit verkeerde beeld van het Westen verdwijnt, probeert B to B in elk land een platform op te richten van terugkeerders die hun landgenoten kunnen empoweren door hen duidelijk te maken dat er genoeg mogelijkheden zijn in hun eigen land. Zij kunnen de kennis uit de trainingen van B to B doorgeven en bovendien mensen preventief informeren over het leven in het Westen. Zij kunnen anderen, die misschien ook wel het idee hebben om naar Europa te komen, laten zien dat het niet zo is als zij verwachten en moeten geloven in de mogelijkheden in hun eigen land. Dat kan er voor zorgen dat minder mensen naar Europa komen en in een soortgelijke uitzichtloze situatie belanden als sommige ongedocumenteerde migranten in Nederland. Youssef wil ook graag zijn kennis overbrengen naar de mensen in Uganda: *'I can also deliver the same content to someone else who need the information. I know I can'*. Ook Kwame wil in de toekomst helpen; *'Ik wil straks, misschien na 1 jaar of 2 jaar, begin ik ook geld te schieten, zodat Brigitte to Better een succes wordt'*. Dit zal het verhaal rond maken: migranten die eerst geen uitweg meer zagen in Nederland worden empowered zodat zij actoren worden die anderen helpen te empoweren. Zo beperkt het project zich niet alleen tot Nederland, maar zal invloed hebben op mensen in verschillende landen wereldwijd.

Kortom, door de beperkte data van teruggekeerde migranten is het moeilijk om wat te zeggen over de geslaagdheid van de terugkeer. Wel kan gezegd worden dat alle migranten in ieder geval zijn gestart met hun onderneming en deze over het algemeen goed loopt, mits er aan het vooraf opgesteld plan wordt gehouden. Ook geven teruggekeerde migranten aan dat de ondersteuning van B to B en de geleerde vaardigheden zeer nuttig zijn in het opbouwen van een leven in het thuisland. Migranten die zonder plan en vaardigheden zijn teruggekeerd, hebben het volgens Marion veel moeilijker en blijven vaak zoekende naar mogelijkheden om een stabiel leven op te bouwen. Teruggekeerde migranten kunnen een belangrijke rol spelen in het informeren van hun landgenoten om zo te voorkomen dat meer migranten met valse hoop naar Europa komen. Het vertekende beeld van Europa blijft er namelijk voor zorgen dat veel migranten niet de waarheid kunnen tonen als zij zich in hopeloze situaties bevinden. Als men gaat inzien dat het leven in het Westen vaak niet beter is en er genoeg kansen zijn in het eigen land, zal het steeds meer mensen gaan lukken om, met behulp van de kennis van teruggekeerde migranten, een stabiel leven op te bouwen. Men hoeft dan niet langer de drang te voelen om het geluk elders op de wereld te moeten zoeken, maar kan gelukkig zijn op de plek waar men zelf wenst te leven.

8. Conclusie

Door het interviewen van vijf migranten en twee medewerkers van Bridge to Better is getracht om onderzoek te doen naar de volgende vraag:

Hoe beïnvloeden ervaringen in de verschillende fasen van de migratiecyclus het proces van vrijwillige terugkeer van ongedocumenteerde migranten in Nederland naar hun thuisland?

Het antwoord op deze vraag zal tot stand komen door afzonderlijk te kijken naar elke fase van de migratiecyclus, te beginnen bij de leefsituatie in het thuisland en de komst naar Nederland. Uit de theorie van de Haas en Fokkema (2011) kwam naar voren dat men migratie als een poging ziet om te verhuizen naar een plek waar zij meer productief kunnen zijn en kunnen investeren in hun menselijk kapitaal. Push- en pullfactoren spelen hierbij een rol (Lee, 1966) omdat men door bepaalde factoren niet meer in het thuisland wil zijn en zich aangetrokken voelt om naar Europa te komen. Ook al zijn er pullfactoren die de persoon verbinden met zijn thuisland, toch zijn de pushfactoren bijvoorbeeld sterker en migreert men. Dit was het geval van Mo en Kwame, zij voelden zich erg aangetrokken tot hun land omdat zij daar een fijn leven hadden; zij gingen naar school en woonden met hun familie en hadden het goed. Totdat de oorlog kwam en het niet meer veilig was; hun thuisland was niet langer meer een plek om te blijven en er waren vele pushfactoren die ervoor zorgde dat zij hun land verlieten. Dit gold ook voor Youssef, die niet meer veilig was in Uganda nadat hij uit het leger in Irak was gevlucht.

Het besluit wordt ook door persoonlijke factoren beïnvloed: het bewustzijn van de omstandigheden ergens anders, informatiebronnen, persoonlijke contacten en persoonlijke intelligentie. Harrison hoorde van mensen om hem heen dat het in het buitenland makkelijker zal zijn om geld te verdienen en zag dat mensen die terug kwamen uit het Westen en binnen twee jaar een huis konden bouwen. Dat wilde hij ook maar doordat hij niet wist hoe het werkelijke leven in Europa was en door zijn informatiebronnen een beeld schetste van Europa als paradijs, heeft hij de keuze gemaakt om te migreren.

Naast push- en pullfactoren spelen verwachtingen een grote rol in het besluit tot migratie; men maakt een afweging tussen de tevredenheid met de huidige woonplaats en de te verwachten tevredenheid elders (Kley, 2010). Men kijkt vooruit en anticipeert op de toekomst door toekomstige resultaten van alternatieve beslissingen te evalueren (de Jong, 2000). Thomas had in principe een goed leven in Ghana voordat hij naar Nederland kwam, maar iemand beloofde hem dat hij een baan zou kunnen krijgen bij Philips om zo zijn kennis uit te kunnen breiden en later een beter leven zou kunnen krijgen. De carrièremogelijkheden die hij aangeboden kreeg, zijn vaak reden genoeg om te migreren (Kley, 2010). Hij maakte dus een afweging tussen zijn leven in Ghana en het eventuele betere leven dat hij in Nederland zou kunnen krijgen, en besloot te vertrekken.

Hoewel het daadwerkelijke gedrag dus afhankelijk is van verschillende factoren, zal men uiteindelijk kiezen voor de situatie waar de verwachtingen van het gewenste doel het hoogst zijn (Kley, 2010). Thomas en Harrison kwamen hier met het idee om werk te vinden en geld te verdienen en dan weer terug te keren. Mo, Kwame en Youssef kwamen hier om aan andere reden: voor het zoeken van bescherming omdat zij niet meer veilig waren in hun land. Kwame en Youssef hadden geen keus waar zij naartoe werden gestuurd, omdat zij asiel aanvragen en het er dan maar net aan ligt welk land in de wereld hen bescherming kan bieden. Mo kon wel besluiten naar welk land hij wilde gaan, omdat zijn broer al in Nederland was en hij kwam door middel van gezinshereniging.

Door het strenge migratiebeleid in Europa, en dus ook in Nederland, is het niet makkelijk om een geldig verblijfsdocument te krijgen. Daarom proberen veel migranten illegaal het 'fort Europa' binnen te komen (Hayhock, 2010). Harrison is via Duitsland illegaal naar Nederland gekomen en is zijn hele periode in Nederland ongedocumenteerd geweest. Thomas kwam naar Nederland met een diplomatenvisum; hij is dus op een legale manier naar Europa gekomen maar zodra zijn visum verliep, was hij ongedocumenteerd. Hij heeft later wel voor drie jaar een verblijfsvergunning gekregen op basis van medische gronden, maar deze is later verlopen en hij moest Nederland zo snel mogelijk vrijwillig verlaten. Mo ervoer hetzelfde; hij kwam hier om asiel aan te vragen en kreeg een vijfjarige verblijfsvergunning op basis van de status als vluchteling. Maar na vijf jaar kon deze niet meer verlengd worden omdat het veilig genoeg zou zijn in zijn land en ook hij moest Nederland binnen 28 dagen verlaten. Kwame uit Burundi, die uit hetzelfde land kwam als Mo, was ook gevlucht voor de oorlog en kreeg ook een verblijfsvergunning, die hij tot op heden nog steeds heeft. Zijn verblijf is steeds verlengd en hij ontvangt dus nog steeds bescherming van de Nederlandse overheid, terwijl Mo naar hetzelfde land terug moet keren omdat het veilig genoeg zou zijn. Youssef kwam hier ook om asiel aan te vragen omdat hij niet veilig was maar na twee jaar wachten op de uitslag in een detentiecentrum, werd hij op straat gezet omdat zijn asielaanvraag afgekeurd was.

Uit bovenstaande verhalen blijkt dat het migratiebeleid in Nederland soms erg verwarrend is en er beslissingen worden gemaakt die lastig te begrijpen zijn. Elke asielaanvraag wordt persoonlijk bekeken maar soms is het onverklaarbaar waarom bij twee vluchtelingen uit hetzelfde land, de één wel terug moet keren omdat het veilig genoeg zou zijn en de ander nog wel een verlening van de verblijfsvergunning krijgt. Het blijkt dat het hebben van een tijdelijke verblijfsvergunning geen garantie biedt voor de toekomst; elk moment kan besloten worden dat het verblijf niet meer verlengd wordt. Iemand krijgt dan een bepaalde tijd om Nederland vrijwillig te verlaten, wat de focus is van het terugkeerbeleid. Dit beleid blijkt in de praktijk echter niet goed te werken (EMN, 2012), omdat men te lang moet wachten op de uitslag van hun asielaanvraag en uiteindelijk al zo is geïntegreerd in de Nederlandse samenleving dat terugkeer heel moeilijk is. Zowel Harrison, Mo, Youssef en Thomas hebben zich niet gehouden aan hun plicht om Nederland op tijd te verlaten. Zij zijn dus niet op tijd vrijwillig teruggekeerd, wat het doel van het Nederlandse beleid is, maar zijn ongedocumenteerd geworden (of gebleven).

Het leven in Nederland was voor alle geïnterviewde migranten uiteindelijk erg moeilijk. Dit betekent overigens niet dat het uitsluitend moeilijk is geweest, want sommigen hebben hier veel geld kunnen verdienen en kennis kunnen opdoen, wat zij niet in hun thuisland hadden gehad. Kwame en Mo hadden het hier eerst goed omdat zij een huis hadden, een opleiding deden en gelukkig waren. Maar later veranderde dit omdat zij beiden hun opleiding niet konden afmaken en hun huis verloren. Ook Harrison kon eerst redelijk wat geld verdienen en zo sparen voor zijn leven in Uganda, maar later kon hij geen werk meer vinden en werd het steeds moeilijker om te overleven. Youssef kon na de afkeuring van zijn asielaanvraag ook geen mogelijkheden vinden om zijn leven hier op te bouwen. Voor Thomas was het vanaf het begin al moeilijk; hij was hier gestrand en had geen werk, maar wilde proberen toch wat geld te verdienen voordat hij terug keerde. Uiteindelijk lukte dit hem niet maar bleef hij zijn vertrek uitstellen in de hoop niet met lege handen terug te komen in Ghana. Alle geïnterviewde migranten stelden uiteindelijk hun vertrek meerdere malen uit omdat zij voelden dat zij nog niet in staat waren om een toekomst op te bouwen in hun thuisland. Zij bleven hopen op een betere toekomst in Nederland, maar uiteindelijk beseften zij dat dit niet meer ging lukken en zochten zij steun bij Bridge to Better.

Uiteindelijk ontstaat er een keerpunt in het leven van de migranten zodra zij de knoop door hakken om terug te keren. Het is van uiterst belang dat deze keuze vrijwillig wordt genomen, dus dat de migrant het gevoel heeft dat het besluit tot terugkeer niet is opgedrongen door anderen of door externe omstandigheden (Cassarino, 2004). Geertrude geeft aan dat dit ook de enige manier is om mensen proactief te maken en dat het geen zin heeft om mensen te dwingen. Zij blijft mensen stimuleren en motiveren maar is wel eerlijk: de realiteit is dat de migrant terug moet en dat er geen kans is dat diegene in Nederland blijft. Aan het begin van dit onderzoek werd de vraag gesteld of een vrijwillige terugkeer voor ongedocumenteerde migranten wel vrijwillig kan zijn omdat er geen ander legaal alternatief is. Het is een feit dat een ongedocumenteerde migrant, die al zo vaak heeft geprobeerd om een verblijfsvergunning te krijgen, geen manier meer zal vinden om hier legaal te verblijven. Maar diegene heeft wel de keuze om ongedocumenteerd te blijven, en daarmee de kans te lopen om gedwongen (zonder enige voorbereiding) te worden teruggestuurd, of vrijwillig terug te keren binnen een zelfgekozen tijd en een voorbereidingstraject te volgen. Veelvoorkomende redenen dat zij tot het besluit komen om terug te keren zijn het niet meer kunnen behalen van hun doel (geld of verblijfsvergunning), het missen van hun thuisland (vrijheid, geen stress) en het besef dat zij meer kunnen betekenen in hun thuisland.

De ondersteuning van Bridge to Better bij het besluit om terug te keren wordt als zeer belangrijk ervaren door alle geïnterviewde migranten. De organisatie laat de migrant de verschillende opties van ondersteuning bij terugkeer zien (bijvoorbeeld ook wat andere organisaties bieden) zodat een weloverwogen keuze kan worden gemaakt. Sommigen wilden al eerder terugkeren maar wisten niet hoe zij dit moesten aanpakken en bovendien hebben zij nu toegang tot een startkapitaal om iets op te zetten. Bridge to Better zorgt dat de 'return preparedness' (Cassarino, 2004) van een migrant zo hoog mogelijk is, zodat men uiteindelijk op zowel economisch, sociaal als psychosociaal vlak is ingebed in het thuisland

en een duurzame toekomst kan opbouwen. B to B laat de migrant dus zelf kiezen en dwingt niet, wat een fundamenteel element van de theorie van Cassarino (2004) is om de terugkeer zo goed mogelijk te laten verlopen. De 'readiness to return' is een ander fundamenteel element van de theorie en gaat over de mate waarin een migrant de positie heeft om de tastbare bronnen (bijvoorbeeld financieel kapitaal) en onaantastbare bronnen (bijvoorbeeld contacten, relaties, vaardigheden) te benutten om terugkeer mogelijk te maken. Bridge to Better zorgt voor een deel van de tastbare bronnen door een klein budget te geven als startkapitaal, maar bijna alle geïnterviewde migranten laten weten dat dit budget te laag is voor het opstarten van hun bedrijf. Bovendien lijkt het hen beter als er nog andere tastbare bronnen aan het budget kunnen worden toegevoegd, zoals machines en materialen, wat hen beter in staat stelt om te starten.

Qua ontastbare bronnen probeert B to B zoveel mogelijk kennis te geven over de omstandigheden in het thuisland en de mogelijkheden die zij daar hebben om een bedrijf op te zetten. Zij proberen de migranten in contact te brengen met andere teruggekeerde migranten in hetzelfde land, zodat zij eventueel samen kunnen werken. Ook geven zij empowermentstrainingen die als zeer nuttig worden ervaren omdat het ervoor heeft gezorgd dat de geïnterviewde migranten proactief zijn en het hen bewust heeft gemaakt dat zij degene zijn die hun leven kunnen veranderen. Dit is zeer belangrijk omdat het niet de bedoeling is dat B to B hun leven gaat opbouwen en de migranten afhankelijk blijven. Sommige migranten vestigen namelijk te veel hoop op de organisatie en blijven hangen in een slachtofferrol, terwijl dit moet worden omgezet in een onafhankelijke houding en de wil om zelf aan de toekomst te werken.

De geïnterviewde migranten hebben zelf ook bepaalde strategieën ontwikkeld om hun terugkeer naar hun thuisland beter te laten verlopen. Zij bereiden zich hier op voor door bijvoorbeeld een huis te zoeken die niet in een luxe wijk staat, zodat zij meer kans hebben om één van hen te worden, wat het leven makkelijker zal maken. Aan de andere kant wordt de kennis die zij opgedaan hebben in Europa gebruikt voor bijvoorbeeld het bouwen van hun huis of het opstarten van hun bedrijf; Harrison maakte honderden foto's van huizen in Nederland om zo zijn eigen huis in Uganda te ontwerpen. Zowel B to B als zijzelf gebruiken bepaalde strategieën als voorbereiding op de terugkeer. Over het algemeen kan gezegd worden dat de geïnterviewde migranten een sterke mate van 'preparedness' hebben door de ondersteuning bij Bridge to Better, maar dit betekent natuurlijk niet dat hun terugkeer daarom 'geslaagd' zal zijn. Zoals Geertrude aangaf is niet iedereen geschikt om business te doen en daarom is het van belang om elke migrant individuele ondersteuning te geven die bij hem/haar past.

Volgens de theorie van 'mixed embeddedness' (Davids & van Houte, 2008) kan iemand pas een gevoel van belonging hervinden in het thuisland en een positie krijgen in de maatschappij als diegene zowel op economisch, sociaal en psychosociaal vlak is ingebed. Een migrant wordt als economisch 'embedded' gezien als hij/zij in een duurzaam levensonderhoud kan voorzien. De vijf teruggekeerde migranten die door Geertrude zijn opgezocht in Ghana, konden volgens haar op economisch vlak goed meedraaien in de maatschappij omdat zij een voldoende tot goed inkomen hadden. Sociale netwerken

zijn ook heel belangrijk en het geeft iemand een gevoel sociaal geaccepteerd te worden in het land. Geertrude gaf aan dat alle teruggekeerde migranten weer in hun familiekringen waren gaan wonen en werken en er dus geen probleem was geweest om weer opgenomen te worden in het oude familie en vrienden netwerk. De migranten vertelden haar dat zij allen blij waren om weer terug te zijn en dat het voelde als een hereniging. Sommigen zijn inmiddels getrouwd en allen voelden zich thuis. De psychosociale inbedding is ook heel belangrijk; het in staat zijn om een identiteit te vormen en geaccepteerd te worden. Door een lange tijd in een andere cultuur te hebben geleefd kan iemand veranderd zijn en zal zich weer moeten aanpassen aan het thuisland. Geertrude zei dat de meeste migranten nog hetzelfde waren als hoe zij ze in Nederland kende, maar dat ze blijer leken. Zij gaven aan dat het voor hen voelde als thuiskomen en het nog steeds vertrouwd voelde om in hun land te zijn.

Uit de resultaten van de teruggekeerde migranten kunnen helaas geen conclusies worden getrokken omdat er dan meer en intensiever onderzoek zou moeten worden verricht. Er is geen direct contact geweest met teruggekeerde migranten waardoor het onmogelijk is om iets te zeggen over de 'geslaagdheid' van de terugkeer. De informatie van Marion en Geertrude is waarschijnlijk zeer subjectief, omdat zij beiden voor B to B werken en dit de verzamelde data over de teruggekeerde migranten beïnvloed. Wel kan er vanuit worden gegaan dat de door B to B ondersteunde migranten die zijn teruggekeerd, over het algemeen heel tevreden zijn over de ondersteuning. Het businessplan en de kennis en vaardigheden die zij geleerd hebben zijn essentieel voor hun terugkeer. Marion heeft namelijk migranten in Oost-Afrika ontmoet die zijn teruggekeerd zonder ondersteuning en zij hadden veel moeite om een duurzame toekomst op te bouwen.

Kortom, de verschillende fases in de migratiecyclus beïnvloeden allen het verloop van de terugkeer, maar met name de ervaringen in de voorbereidingsfase zijn essentieel voor de 'geslaagdheid' van de terugkeer. Men komt hier vaak met een bepaald doel wat niet in het thuisland te realiseren viel, en men hoopt dat in Nederland wel te kunnen. Maar het leven in Nederland verloopt anders dan verwacht. Als men daarna besluit dat het beter is om terug te gaan, voelt diegene zich vaak gefaald en heeft geen idee wat hij/zij in het thuisland moet doen, dus zal waarschijnlijk afhankelijk blijven van mensen daar. Maar door ondersteuning en voorbereiding kan iemand zijn gedachte over de terugkeer veranderen en weer geloven in de mogelijkheden in het thuisland. Iemand krijgt weer energie en wordt proactief als beseft wordt dat men zelf verantwoordelijk is om het eigen leven te veranderen. In de toekomst hoopt Bridge to Better dat teruggekeerde migranten deze kennis overbrengen aan hun landgenoten zodat zij gestimuleerd worden om te geloven in de mogelijkheden die in het eigen land aanwezig zijn. Dan is de cirkel rond: migranten zijn bewuster voordat zij het besluit nemen om hierheen te komen en keren hopelijk niet langer vrijwillig terug vanwege een gefaald leven in Europa, maar omdat zij hier een fijn leven hebben gehad en hun doel om hierheen te komen hebben behaald.

9. Discussie

Zoals bij elk onderzoek, zijn er ook wat kanttekeningen te plaatsen bij dit onderzoek. Ten eerste is het ontzettend jammer dat ik en de organisatie niet de tijd hadden om contact op te nemen met teruggekeerde migranten, zodat ik hen wat vragen kon stellen. Het zou erg interessant zijn geweest omdat ik dan dieper op de fase van terugkeer had kunnen ingaan. Helaas heb ik nu mijn informatie moeten halen uit de verhalen van de evaluatiereis van Geertrude, maar het zou natuurlijk beter zijn geweest als ik de mensen zelf gesproken had. Ten tweede maakte het feit dat ik alleen Afrikaanse mannen heb gesproken, mijn onderzoek beperkter. Het was interessant geweest als ik ook wat vrouwen had gesproken, maar op het moment van mijn onderzoek waren er maar twee vrouwen die wilden terugkeren en zij waren niet op alle bijeenkomsten aanwezig. Aan de andere kant is het misschien handig geweest om een 'homogene' groep te hebben, omdat het anders nog ingewikkelder werd om overeenkomsten en verschillen uit de zeer diverse levensverhalen te halen. Toch ben ik erg benieuwd naar de ervaringen van migranten uit andere continenten. *Bridge to Better* liet weten dat zij ook veel mensen ondersteunde die teruggekeerd zijn naar Nepal, India en Bangladesh. Het zou interessant zijn en waarschijnlijk nieuwe informatie opleveren als dit onderzoek werd herhaald met mensen uit andere landen.

Ik denk dat mijn onderzoek nuttig is geweest omdat het nieuw licht laat schijnen op het thema 'ongedocumenteerde migrant'. Over het algemeen is de berichtgeving over deze groep mensen zeer negatief en wordt er voornamelijk onderzoek gedaan naar ongedocumenteerden in detentie. Ook is er veel belangstelling voor de ongedocumenteerden in de Vluchtkerk in Amsterdam, maar ook deze onderzoeken laten vaak de hopeloze situaties zien waarin deze mensen zich verkeren. Verschillende organisaties vechten voor deze mensen en zetten zich in om hen in Nederland te laten blijven, maar het is de vraag of dit niet slechts het geven van valse hoop is. Dit onderzoek laat namelijk zien dat er ook een andere oplossing kan zijn voor de uitzichtloze situaties van sommige ongedocumenteerden: vrijwillige terugkeer. Natuurlijk kan ik door middel van dit kleine onderzoek niet vaststellen of vrijwillige terugkeer de juiste oplossing is voor alle ongedocumenteerde migranten in Nederland, maar wel kan ik vaststellen dat het in sommige gevallen beter is voor migranten om terug te keren en hun leven daar op te bouwen, mits zij goed voorbereid worden en de juiste ondersteuning krijgen.

Volgens *Bridge to Better* moeten er verschillende veranderingen plaatsvinden om de ondersteuning die zij bieden zo optimaal mogelijk te maken. De gemeente Amsterdam zou meer kunnen helpen door financiering en het opzetten van een samenwerkingsverband met verschillende organisaties. Ook is het een groot probleem dat ongedocumenteerden onverzekerd zijn, waardoor het soms moeilijk is om stageplekken en praktijkervaring te regelen. De overheid zou hier bijvoorbeeld aan kunnen bijdragen door personen in hun voorbereidingsfase gratis te verzekeren. Deze ervaring is namelijk ontzettend belangrijk zodat men deze kennis kan gebruiken voor het opzetten van een bedrijfje. Daarnaast is accommodatie een probleem; veel ongedocumenteerden zwerven rond en zijn

daarom slecht in staat om aan hun toekomst te werken omdat ze alleen maar bezig zijn met het vervullen van hun primaire behoeftes. Door het beschikbaar stellen van woonruimte, zou de overheid ook goed kunnen helpen. Het is dan wel belangrijk dat de focus op het doel blijft: de terugkeer. De woonruimte is slechts een middel zodat men zich kan voorbereiden op de terugkeer.

Ook de thuislanden zelf kunnen bijdragen aan de terugkeer van hun landgenoten door bijvoorbeeld leges voor het verkrijgen van bepaalde documenten af te schaffen voor terugkeerders. Deze kosten kunnen namelijk erg oplopen, net als de kosten voor het importeren van auto's of containers. Ook het aanbieden van stukken land voor het opstarten van de ondernemingen van de terugkeerders zou helpen.

Als er meer wordt geïnvesteerd in de ondersteuning bij vrijwillige terugkeer zorgt het ervoor dat terugkerende migranten weer een duurzame toekomst kunnen opbouwen in hun thuisland en bovendien kunnen bijdragen aan de economie van hun land. Dit onderzoek is een begin van deze investering en hopelijk zullen er nog vele onderzoeken naar dit interessante onderwerp volgen.

10. Reflectie

Al lange tijd wist ik dat ik mijn onderzoek over migratie wilde doen, maar ik was nog niet zeker over welke richting ik binnen dat onderwerp interessant zou vinden. Totdat er een vacature vrijkwam bij Maatwerk bij Terugkeer, een organisatie in Utrecht die zich bezig hield met de vrijwillige terugkeer van migranten. Ik had daarvoor nog weinig gehoord over vrijwillige terugkeer en begon mij in het onderwerp te verdiepen. Ik solliciteerde voor de functie en zou daar dan ook mijn onderzoek kunnen doen, maar helaas werd ik niet aangenomen omdat zij iemand zochten met meer administratieve ervaring. Achteraf was ik blij dat ik deze baan niet had gekregen, aangezien ik binnen de organisatie weinig contact zou hebben met de migranten zelf en ik anders nooit te weten zou komen over Bridge to Better.

Nadat ik had gehoord dat ik de baan niet kreeg, was ik erg teleurgesteld en maakte ik mij zorgen over mijn onderzoek; zou ik nog wel toegang kunnen krijgen tot migranten die willen terugkeren? Ik belde verschillende organisaties die ongedocumenteerde migranten ondersteunen in zowel Utrecht als Amsterdam, maar allen hielden zich niet zozeer bezig met vrijwillige terugkeer. Totdat ik de tip kreeg van één van deze organisaties dat Bridge to Better in Amsterdam zich hier wel mee bezig hield. Ik heb gelijk Marion gebeld en zij was heel enthousiast: ik kon gelijk langskomen en onderzoek doen was geen probleem. De organisatie had meerdere onderzoeken begeleid en ook werkten er regelmatig vrijwilligers. Het was geen probleem om toegang te krijgen tot migranten; ik kon ze interviewen wanneer ik wilde. Hier was ik ontzettend blij mee want het verzamelen van data was dus geen probleem meer en ik voelde mij erg welkom bij de organisatie.

Na de eerste bijeenkomst bij Bridge to Better te hebben bijgewoond kreeg ik nog meer zin om meer te weten te komen over dit onderwerp en de meeste migranten waren ontzettend vriendelijk en vonden het prima om een interview af te nemen. Ook was ik erg onder de indruk van de organisatie, die er alles aan deed om de mensen thuis te laten voelen en hen te ondersteunen. Het was relatief simpel om toegang te krijgen tot respondenten omdat alle migranten direct instemden toen ik hen benaderde. Toch heeft het veel tijd gekost om de interviews af te leggen en te transcriberen. Dit zou ik in het vervolg anders willen doen omdat ik daardoor veel meer interviews had kunnen afleggen en zo verschillende levensverhalen had kunnen verzamelen. Ook vind ik het erg jammer dat ik geen contact heb kunnen leggen met terugkeerders door het gebrek aan tijd vanuit de organisatie. Het zou heel leuk zijn als ik in de toekomst alsnog zou kunnen meewerken met het opzetten van een monitoringsysteem om zo de terugkeer van migranten te evalueren. Ik blijf in de toekomst vrijwilligerswerk doen voor Bridge to Better, dus ik zou nog veel meer persoonlijke verhalen horen van migranten die mij een nog beter beeld kunnen geven over vrijwillige terugkeer. Als het mogelijk is wil ik, als ik weer naar Ghana ga, wat teruggekeerde migranten opzoeken om te evalueren hoe hun terugkeer is verlopen. Ook ben ik nog meer geïnteresseerd geraakt in migratie dat ik waarschijnlijk een master Migratie en Etniciteit aan de

UvA wil gaan doen. Het doen van dit onderzoek heeft dus niet alleen veel interesse en plezier opgewekt maar heeft mij ook een stapje dichterbij gebracht in het kiezen van een vervolgstudie of beroep.

Ik wil Bridge to Better bedanken voor hun gastvrijheid en openheid en ik ben erg onder de indruk geraakt van hun inzet en energie om migranten, die vaak niet meer goed weten wat zij moeten doen in Nederland, hun kracht terug te geven en hen voor te bereiden op een duurzame toekomst in het thuisland. Ook wil ik de respondenten bedanken die met mij hun zeer persoonlijke verhalen hebben gedeeld en de tijd en moeite namen om mijn vragen te beantwoorden. Zij waren de kern van mijn onderzoek. Harrison, Thomas, Youssef, Mo en Kwame, ik wens jullie het allerbeste in de toekomst!

11. Literatuurlijst

- Baey, G. (2007). Going Back to Move On: Notions of 'Home' in the Context of Voluntary Repatriation. *Undercurrent Journal, IV, Issue I: Double Issue 2007*, 66 - 72.
- Black, R., (2003). Breaking the Convention: Researching the 'Illegal' Migration of Refugees to Europe. *Antipode, 35 (1)*, 34 - 54.
- Black, R., Collyer, M., Skeldon, R., Waddington, C. (2005). Routes to illegal residence: A case study of immigration detainees in the United Kingdom. *Geoforum, 37*, 552 - 564.
- Bogue, J. D., (2010). *International migration: What is driving it? What is its future?* Population Research Center and Center of Aging University of Chicago, via <http://popcenter.uchicago.edu/pdf/2010.10.28%20Bogue%20Migration%20Paper%20DRAFT.pdf>
- Braakman, M., Schlenkhoff, A. (2007). Between Two Worlds: Feelings of belonging while in exile and the question of return. *ASIEN, 104*, 9 - 22.
- Bridge to Better website (2013), Presentation Bridge to Better (English Version). Geraadpleegd op 17 december via www.bridgetobetter.org
- Bryman, A. (2008). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Cassarino, J.P. (2008). Conditions of Modern Return Migrants - Editorial Introduction, *International Journal on Multicultural Societies (IJMS), 10 (2)*, 95 - 105.
- CBS Website (2012, 23 oktober), Migranten, vreemdelingen en vluchtelingen: begrippen op het terrein van asiel en buitenlandse migratie. *Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)*. Geraadpleegd op 19 februari, 2014, via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/methoden/begrippen/default.htm>
- Ciré, Vluchtelingenwerk Vlaanderen (2010). *Vrijwillige terugkeer, Moelijk onderwerp, mogelijke toekomstpiste, eerste stappen naar een integrale begeleiding in de asielopvang*. Brussel: Vluchtelingenwerk Vlaanderen.
- Davids, T., van Houte, M. (2008I), Remigration, Development and Mixed Embeddedness: An agenda for qualitative research?, *International Journal on Multicultural Societies (IJMS), 10 (2)*, 95-105
- Davids, T., van Houte, M. (2008II). Development and Return Migration: from policy panacea to migrant perspective sustainability. *Third World Quarterly, 29 (7)*, 1411 - 1429.
- EMN (Europees Migratie Netwerk), (2012). *Praktische maatregelen tegen illegale migratie in Nederland*. IND Analyse en Informatie Centrum (INDIAC).
- Haas, de H., Fokkema, T. (2011) The effects of integration and transnational ties on international return migration intentions. *Demographic Research, 25 (24)*, 755 - 782.
- Hammond (1999) Examining the discourse of repatriation: Towards a more proactive theory of return migration. In R. Black & K. Koser (Ed.). *The end of the refugee cycle* (pp. 227 - 245). UK: Berghahn Books.

- Hayhock, A. (2010). Voluntary Repatriation: Critique of the preferred solution to today's refugee problem. *Undergraduate Transitional Justice Review*, 1 (1), 14 - 29.
- van Houte & de Koning (2008) Towards a better embeddedness? Monitoring assistance to involuntary returning migrants from Western countries. *Master thesis via Centre for International Development Issues, Nijmegen*.
- IOM (2013), *World Migration Report 2013: Migrant Well-Being and Development*. Geneva: IOM.
- IOM Website (2013), Key Migration Terms. *International Organization for Migration (IOM)*. Geraadpleegd op 28 oktober, 2013, via <http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/about-migration/key-migration-terms-1.html#Migration>
- de Jong, G. F. (2000). Expectations, gender, and norms in migration decision-making. *Population Studies*, 54, 307 - 319.
- Kley, S. (2010). Explaining the stages of migration within a life-course framework. *European Sociological Review*, 27 (4), 469 - 486.
- Lee, S. E. (1966) A theory of migration. *Demography*, 3 (1), 47-57.
- Lietaert, I., Derluyn, I., Broekaert, E. (2013) Returnees' Perspectives on Their Re-migration Processes, *International Migration*, 52 (5), 144 - 158.
- Muggeridge, H., Doná, G. (2006). Back home? Refugees' experiences of the first visit back to their country of origin. *Journal of Refugee Studies*, 19 (4), 415 - 432.
- Picum (Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants), (2012). *Strategieën om kinderen in een irreguliere migratiesituatie beter te beschermen in Europa: Landenrapport Nederland*. Geraadpleegd op 19 februari, 2014, via <http://picum.org/picum.org/uploads/publication/The%20Netherlands%20Workshop%20Brief%20Dutch.pdf>
- Rijksoverheid Website (2013). *Immigratie, Integratie en Inburgering*. Geraadpleegd op 31 oktober, 2013, via <http://www.rijksoverheid.nl/themas/immigratie-integratie-en-inburgering>
- Stichting LOS (Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt), (2013). *Strafbaarstelling illegaal verblijf*. Geraadpleegd op 31 oktober, 2013, via <http://www.stichtinglos.nl/content/strafbaarstelling-illegaal-verblijf>
- UNHCR Website (2013) *Asielzoekers*. Geraadpleegd op 30 oktober, 2013, via <http://www.unhcr.nl/over-unhcr/wie-helpen%20we/asielzoekers.html?L=0nvv%5C%22%5C%22%5C%22%5C%22>
- Warner (1994). Voluntary Repatriation and the meaning of return to home: A critique of liberal mathematics. *Journal of Refugee Studies*, 7 (2/3), 160 - 172.

12. Bijlagen

12.1 - Interviewvragen migranten

Deze vragen zijn aan alle geïnterviewde migranten gesteld. De volgorde verschilde per interview en was afhankelijk van de onderwerpen die de persoon zelf besprak. Bovendien was er soms niet de tijd voor of de openheid om alle vragen te behandelen.

Fase 1: Leefsituatie thuisland en komst naar Nederland

Leefsituatie thuisland:

- Hoe zag je leven eruit in het thuisland?
- Wat was er wel/niet leuk?
- Was je ingebed in je thuisland?
 - o Economisch: inkomen, baan, bezit
 - o Sociaal: vrienden, familie voor informatie, emotionele en financiële steun
 - o Psychosociaal: voelde je je thuis? Kon je jezelf zijn?

Komst naar Nederland

- Wat was de reden om naar Nederland te komen?
- Hoe heb je besloten om uiteindelijk terug te keren? Wat gaf de doorslag?
- Was het een vrijwillige keuze?
- Waarom heb je voor Nederland gekozen?
- Wat waren je verwachtingen?
- Hoe heb je je voorbereid? Kwam je hier met bronnen? → readiness

Fase 2: Leefsituatie Nederland en besluit om terug te keren naar het thuisland

Leefsituatie Nederland:

- Hoe ervaar je het leven in Nederland?
- Hoe is het om illegaal te zijn?
- Ben je ingebed in Nederland?
 - o Economisch: inkomen, baan, bezit
 - o Sociaal: vrienden, familie voor informatie, emotionele en financiële steun
 - o Psychosociaal: voel je je thuis? Kan je jezelf zijn als je illegaal bent?
 - Transnationalisme: Heb je het gevoel tussen twee werelden in te leven?

Besluit tot terugkeren

- Waarom wil je terugkeren? Wat gaf de doorslag?
- Wat zijn je verwachtingen van de terugkeer naar je thuisland?
- Wat gaat er anders worden dan eerst? Waarom denk je nu wel een duurzaam leven te kunnen opbouwen?
- Weten je vrienden/familie dat je terug gaat keren? Zo ja, hoe reageerde zij hierop?

Fase 3: De voorbereiding van de terugkeer

- Is het een vrijwillige keuze om terug te keren?
- Krijg je nog andere ondersteuning, naast de hulp van Bridge to Better?
- Hoe ervaar je de ondersteuning van Bridge to Better? Wat kan er beter?
- Wat verwacht je van je leven in je thuisland?
 - o Vrienden/familie?
 - o Bronnen/inkomen
 - o Business
- Hoe bereid je jezelf voor?
 - o Mentaal
 - o Toegang tot bronnen: juiste info thuisland, contacten

12.2 - Interviewvragen hulpverleners Bridge to Better

Marion (oprichtster Bridge to Better)

- Waarom heb je B to B opgezet? Wat was de problematiek die heerste?
- Welke ondersteuning biedt B to B?
- Wat is het doel van de ondersteuning?
- Hoe wordt men voorbereid?
 - o Economisch (inkomen, bezit, baan/business)
 - o Sociaal (informatie, emotionele steun, financiële steun, contact met familie/vrienden)
 - o Psychosociaal (thuisvoelen in thuisland → wat als iemand gevaar loopt?)
- Wat gebeurt er bij de daadwerkelijke terugkeer? Hoe ervaren migranten en jullie dat?
- Wat gebeurt er na de terugkeer? Hoe verloopt het contact dan?
- Welke problemen ervaren jullie tijdens de ondersteuning?
- Wat zal er volgens jullie anders moeten/kunnen, zowel vanuit de migrant als bijv. de Nederlandse overheid?

Algemene vragen

- Op basis van welke overwegingen komen ongedocumenteerde migranten meestal naar Nederland?
- Op basis van welke overwegingen keren migranten over het algemeen terug?
- In hoeverre heeft de reden om hier te komen impact op het proces/overweging tot terugkeer?
- Heeft de inbedding in Nederland invloed op de inbedding in het thuisland? → (Maakt het uit als iemand in NL kwam met bronnen/bezit of moeten zij allemaal weer vanaf 0 beginnen?)
- In hoeverre denk je dat de fase van voorbereiding (jullie ondersteuning) invloed heeft op de terugkeer?

Geertrude (werknemer Bridge to Better, heeft evaluatiereis naar Ghana gemaakt)

- Korte introductie: wat is je functie binnen B to B?
- Hoe bereid je mensen voor op terugkeer?
- Hoe ervaart men de ondersteuning en welke problemen ontstaan er?
- Wat zal er volgens jou anders moeten/kunnen? Zowel vanuit B to B als de migrant als bijv. de Nederlandse overheid.
- In hoeverre denk je dat jullie ondersteuning invloed heeft op de terugkeer?

Informatie evaluatiebezoek

- Korte introductie: wat heb je precies gedaan in Ghana? Hoeveel mensen bezocht?
- Kun je mij iets vertellen over hun bedrijfjes die ze hebben opgezet?
- Wat kwam er naar voren in de evaluatie?
- Welke problemen waren er die anders moeten in de toekomst?
- Kan je iets vertellen over de geslaagdheid van de terugkeer van de migranten die je bezocht hebt? Hoe denk je dat hun toekomst eruit ziet?
- Hoe werden de terugkeerders door hun familie/vrienden ontvangen?
- Hoe zijn zij ingebed?
 - o Economisch (inkomen, bezit, baan/business)
 - o Sociaal (informatie, emotionele steun, financiële steun, contact met familie/vrienden)
 - o Psychosociaal (voelde zij zich thuis?)
- Vond je dat de terugkeerders veranderd waren? Gedroegen zij zich anders dan in Nederland?

12.3 - Aantekeningen observaties

Woensdag 4 december 2013

Gesprek met jongen uit Ivoorkust in wachtkamer Bridge to Better. Komt voor het eerst bij de organisatie en omdat wij allebei aan het wachten zijn, begint hij te praten, zonder dat ik hem veel vragen stel. Hij vertelt dat hij gevlucht is uit Ivoorkust ongeveer 8 jaar geleden en hij heeft toen voor 5 jaar een verblijfsvergunning gekregen en daarna nog twee keer voor 1 jaar. Hij had zijn leven goed opgebouwd, spreekt prima Nederlands, was bezig met een opleiding die betaald werd door zijn baas en had een vast contract bij een bedrijf. Hij had voldoende inkomen dus had een eigen huis. Op een dag valt er opeens een brief op de deurmat van de IND dat ze besloten hebben dat hij terug moet naar zijn land. Het is volgens hen veilig genoeg in Ivoorkust. Dit had hij totaal niet verwacht aangezien hij al 7 jaar een verblijfsvergunning had gekregen. Hij moest per direct stoppen met zijn opleiding en daardoor ook met zijn baan (hij deed werken en leren tegelijk). Daardoor moest hij zijn huis uit omdat hij de huur niet meer kon betalen. Op dit moment leeft hij in een opvanghuis in Eindhoven maar vind het daar vreselijk, hij heeft daar geen privacy en je hoeft maar een trui in de kast te hangen en de volgende dag is het weg.

Hij wil op dit moment ook niet meer blijven in Nederland, hij heeft zijn gedachte veranderd en wil nu zo snel mogelijk weg hier. Hij is er klaar mee en focust zich nu op zijn terugkeer naar Ivoorkust. Hij wil eigenlijk gewoon terug en daar gaan kijken wat hij kan doen. Maar hij probeert toch ondersteuning van Bridge to Better te krijgen om te informeren of zij contacten hebben met Ivoorkust zodat hij daar iets kan opzetten. 'Elke situatie heeft een positieve en negatieve kant en ik wil het altijd proberen positief te bekijken'.

Conclusie uit dit gesprek: Als iets gedwongen is staat iemand er heel anders in. De jongen wilde hier ook niet lang blijven maar hij had zelf willen beslissen wanneer hij terug kon. Hij had eerst een bezoek willen doen aan Ivoorkust om te observeren wat hij daar kan doen in plaats van halsoverkop weg moeten. Het gaat hem niet om het geld om hier te zijn, want hij wil zelfs zijn eigen vliegticket betalen om terug te keren, ookal wordt deze aangeboden. Het gaat hem erom dat hij niet eens de tijd heeft gekregen om zich voor te bereiden en bovendien niet eens zijn opleiding mocht afronden, terwijl hij hier bijna mee klaar was.

Ik hoop dat de organisatie iets voor hem kan betekenen, want dit gesprek raakte mij erg. Een jongen die snel en goed is geïntegreerd in de Nederlandse samenleving wordt plotseling uit zijn inmiddels vertrouwde omgeving gerukt en moet maar zelf zien hoe hij zijn leven kan opbouwen in zijn thuisland. Gelukkig is deze jongen heel positief ingesteld en heb ik er vertrouwen in dat hij zijn leven weer oppakt in zijn thuisland.